

Міністерство освіти та науки України
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
**СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ**

студента VI курсу
групи МОСПм-1-24-1.4з
другого (магістерського) освітнього
рівня

Козачка Рустама Шайх-Ахмедовича

Науковий керівник:

Спіріна Тетяна Петрівна, доцент,
кандидат педагогічних наук

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Козачок Р. Ш.-А. Соціальна профілактика сексуального насильства над дітьми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Магістерська робота за спеціальністю 231 Соціальна робота за освітньою програмою 231.00.03 Моніторинг і оцінка соціальних програм. – Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Київ, 2025.

Насильство належить до глобальних викликів сучасності. Недостатня ефективність реагування на прояви сексуального насильства стосовно дітей пов'язана з підвищеною латентністю цього виду злочинних проявів, браком обізнаності спеціальних суб'єктів запобігання з особливостями проявів сексуального насильства над дітьми, несвоєчасним виявленням дітей-потенційних жертв сексуального насильства, неналежним функціонуванням механізму взаємодії. Дитина, що зазнала сексуального насильства, згодом може виявляти жорстокість, агресивність, імпульсивність, вдаватися до проституції, саморуйнівної поведінки.

Ключові слова: *діти, заклад загальної середньої освіти, насильство, соціальна профілактика, сексуальне насильство.*

ANOTATION

Kozachok R. Sh.-A. Social prevention of sexual violence against children. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Master's thesis in the specialty 231 «Social work» in the educational program 231.00.03 «Monitoring and evaluation of social programs». – Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, 2025.

Violence is one of the global challenges of our time. The lack of effective response to sexual violence against children is due to the increased latency of this type of crime, lack of awareness of special prevention subjects with the

specifics of manifestations of sexual violence against children, untimely identification of children who are potential victims of sexual violence, improper functioning of the interaction mechanism. A child who has been sexually abused may later show cruelty, aggression, impulsivity, resort to prostitution, and self-destructive behavior.

Key words: *children, secondary education institution, violence, social prevention, sexual violence.*

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ	10
1.1. Аналіз сутності понять «насильство», «сексуальне насильство» та «сексуальне насильство над дітьми»	10
1.2. Види, чинники, форми, ознаки та причини здійснення сексуального насильства над дітьми	17
1.3. Вплив та наслідки сексуального насильства над дітьми на їх життєдіяльність	29
Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ СЕРЕД УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	40
2.1. Дослідження стану обізнаності неповнолітніх щодо сексуального насильства над дітьми та форм і методів його запобігання	40
2.2. Зміст, форми та методи профілактики сексуального насильства над дітьми	60
Висновки до другого розділу	68
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

У сучасному суспільстві існує безліч різноманітних соціальних проблем та патологій, які негативно впливають чи навіть повністю руйнують життя однієї людини, цілої сім'ї, громади, соціуму. Насильство у будь-яких своїх проявах є величезною проблемою з якою може зіштовхнутися особа, особливо це стосується сексуального насильства, яке може зламати людину, викликати прояви девіантної поведінки чи навіть суїцид.

За даними ООН, від проявів насильства у власній сім'ї, щороку, страждають близько 2 млн дітей у віці до 14 років. Не отримавши вчасно захист, підтримку і допомогу, кожний десятий із них помирає, ще 2 тис закінчують життя самогубством [6].

Насильство над дітьми, а тим паче, сексуальне, є дуже серйозною та складною соціальною патологією, так як вплив цього негативного явища руйнує життя дитини-жертви та буде супроводжувати негативними спогадами протягом всього життя. Неможливо описати всі аспекти того наскільки сильно може вплинути сексуальне насильство на дитину, адже кожна особа є індивідуальністю і тому важко визначити всі можливі прояви даної проблеми, проте можна з впевненістю сказати, що вплив сексуального насильства несе тільки негативні наслідки. Тому потрібно докладати максимум зусиль аби запобігти цьому руйнівному явищу.

За результатами опитування, яке було проведене Київським центром планування сім'ї та сексології в різних регіонах України, кожна 5-та дівчина респондент та кожний 7-й юнак визнали себе об'єктами небажаних дотиків сексуального характеру, а кожна 3-тя дівчинка шкільного віку пережила досвід сексуальних домагань [15].

Особливо актуальною проблема сексуального насильства над дітьми стала через розвиток інноваційних технологій, таких як телефони,

планшети, ноутбуки та звісно ж доступ до мережі Інтернет. Адже там дитина є найменш захищеною і її можуть легко змусити зробити те, що вона б не зробила в реальному житті, серед усього, звісно ж може бути і сексуальна експлуатація.

Однак окрім всього вищезазначеного, нині через війну в Україні, діти все частіше можуть стати жертвами сексуального насильства і в реальному житті. Так як російські окупанти не звертають увагу на те, хто знаходить перед ними, чи це жінка чи чоловік, чи то особи похилого віку чи навіть діти. В них є бажання задовольнити свої потреби, тому часто діти можуть ставати жертвами сексуального насильства саме в таких умовах.

Сексуальне насильство у контексті кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи розглядають Д. Москаль, О. Піддубна, Ю. Пудовочкін, А. Савченко; питання запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні вивчала С. Романцова; на можливостях територіальних громад в Україні щодо профілактики насильства наголошують Н. Кабаченко, О. Бойко; роль неурядових організацій з протидії сексуальному насильству стосовно дітей, аналіз їх діяльності, напрямів та форм роботи, починаючи з історії створення таких організацій до сьогодення вивчали Т. Спіріна, О. Швед; проблеми виявлення фактів сексуального насильства в умовах воєнного стану в Україні й шляхи підвищення ефективності такого виявлення окреслені у наукових працях В. Плетенця.

Тому актуальність даної соціальної патології є як ніколи значною і саме тому потрібно бути обізнаним та знати як запобігти та протидіяти сексуальному насильству над дітьми. Всі вищезазначені факти зумовили вибір теми нашого дослідження: «Соціальна профілактика сексуального насильства над дітьми».

Об'єкт дослідження: процес соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти.

Мета роботи: на основі теоретико-методологічного аналізу обґрунтувати проблеми профілактики сексуального насильства над дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання дослідження:**

1. Визначити основні види, чинники, форми, ознаки та причини здійснення сексуального насильства над дітьми.
2. Охарактеризувати зміст, форми та методи соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти.
3. Дослідити вплив та наслідки сексуального насильства над дітьми на їх процес життєдіяльності.
4. Розробити програму соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти з використанням методу case-study.

Шляхами реалізації мети та завдань дослідження є: *теоретичні методи* – аналіз праць, присвячених проблемі дослідження, з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя профілактики сексуального насильства над дітьми, його причини та наслідки; синтез узагальнення теоретичних даних, порівняння та класифікація для визначення безпечної поведінки та сексуальної просвіти як основ профілактики сексуального насильства над дітьми та розкриття потенціалу методу кейсів (case-study) у профілактичній роботі; *емпіричні методи*, серед яких авторська анкета для виявлення рівня поінформованості учнів закладу загальної середньої освіти щодо сексуального насильства над дітьми; *методи математичної*

статистики з метою кількісної обробки даних та визначення статистичної значущості отриманих під час анкетування результатів.

Експериментальною базою дослідження є Ліцей № 129 Дніпровського району м. Києва. Всього до участі у дослідженні було залучено 63 учня.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки магістерської роботи апробувались і здобули позитивну оцінку на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка; результати експериментальної роботи заслуховувались на звітній конференції за результатами науково-дослідної практики магістрів та доповідались на науково-практичній конференції «Перші кроки у науку: соціальна робота» (6 листопада 2025 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи» (3 квітня 2025 р., м. Житомир).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено у публікаціях: Магістерські дослідження. Тематичний огляд та анотації магістерських робіт за освітнім рівнем «магістр» 2025 р. / Наукові здобутки студентів Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти : ел. зб. наук. пр. студентів. – 2025. «Соціальна профілактика сексуального насильства над дітьми»; стаття у фаховому виданні: Спіріна Т., Петрович В., Козачок Р. (2025). До питання сексуальної освіти підлітків у закладах загальної середньої освіти. Ввічливість. *Humanitas*, 2, 192–197; тези: Горобчук Л., Козачок Р. Сексуальна освіта підлітків у контексті розвитку соціальних навичок для запобігання сексуальному насильству. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи* : збірник наук. праць за матер. III Міжнар. наук.-практ. конфер. (3 квітня 2025 року, Житомирський

державний університет імені Івана Франка) / Ред. колегія: Л. Котлова, Л. Бутузова, С. Максимець. Житомир. 2025. С. 181–185.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 60 найменувань та додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає 96 сторінках із них основного тексту 73 сторінки. Робота містить 5 рисунків, 16 таблиць, 2 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

1.1. Аналіз сутності понять «наси́льство», «сексуальне наси́льство» та «сексуальне наси́льство над дітьми»

Щороку суспільство зазнає динамічного розвитку, проте, попри науково-технічний прогрес і соціальні зміни, низка проблем залишається невирішеною. Соціальні патології, такі як злочинність, алкоголізм, наркоманія, безпритульність чи насильство, продовжують поширюватися, набуваючи дедалі загрозливіших масштабів. Їх посилення зумовлюють складні соціально-економічні умови, безробіття, недостатній рівень матеріального забезпечення, а також політична нестабільність і глобальні кризи.

Особливо гострою залишається проблема насильства в сім'ї, яка з кожним роком набуває більш системного та глобального характеру. За останні роки лише в Україні понад мільйон жінок стали жертвами насильства, не враховуючи випадків, коли постраждалими були чоловіки чи діти. Це свідчить про масштабність явища, що охоплює дедалі більшу частину населення.

Не менш серйозною є проблема сексуального насильства. За даними National Center for Victims of Crime (Національного центру допомоги жертвам насильства), близько 33% жінок, тобто кожна третя, зазнавали сексуального насильства до досягнення повноліття. Серед чоловіків цей показник перевищує 16%, тобто приблизно кожен шостий ставав жертвою таких дій. Найчастіше сексуальне насильство спрямоване проти підлітків, однак у чверті випадків страждають діти молодше семи років. Згідно з різними дослідженнями, кожна четверта дівчинка і кожен шостий хлопчик можуть зазнати сексуального насильства до 18 років [15].

Для глибшого розуміння сутності проблеми насильства, зокрема його сексуальних форм, необхідно насамперед уточнити зміст основних понять. Адже ці соціальні патології мають тривалу історію дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці, тому існує чимало різних підходів до їх тлумачення.

Так, О. Артюх розглядає насильство як умисне використання фізичної сили або влади – безпосередньо чи шляхом погроз – проти людини, групи осіб або спільноти, що може призвести до тілесних ушкоджень, психологічних травм, розладів розвитку, матеріальних збитків або навіть смерті [23].

В. Андрєєнкова визначає насильство як навмисний фізичний або психологічний вплив однієї особи на іншу всупереч її волі, який заподіює фізичну, моральну чи матеріальну шкоду або містить загрозу такої шкоди, переслідуючи злочинну мету [24].

На думку О. Балдинюк, насильство – це дії або бездіяльність, які здійснюються примусово однією стороною над іншою задля фізичного, психічного чи сексуального задоволення, що спричиняє порушення життєдіяльності людини та має негативні соціальні наслідки [2].

М. Денисовський трактує насильство як умисні дії або погрозу їх здійснення – фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру – з боку однієї людини щодо іншої, спрямовані на встановлення контролю, залякування чи формування почуття страху [15].

У свою чергу, Л. Моргай підкреслює, що насильство – це будь-які свідомі дії однієї особи стосовно іншої, які порушують її права і свободи, завдаючи фізичної, моральної або психологічної шкоди [36].

Отже, узагальнюючи наведені визначення, можна зробити висновок, що спільним для всіх підходів є розуміння насильства як умисного впливу на людину, який спричиняє шкоду або містить загрозу її заподіяння, незалежно від форми прояву чи мотивації кривдника.

На думку О. Петечел, у науковій літературі досі не існує єдиного, загальновизнаного визначення поняття «наси́льство». У зв'язку з цим дослідник пропонує власне трактування цього явища, розуміючи його як умисну дію, спрямовану на тілесну недоторканність людини, що не призводить до пошкодження здоров'я, але завдає фізичного болю [42].

Отже, можна зробити висновок, що вчені трактують сутність поняття «наси́льство» по-різному, наголошуючи на різних його аспектах – від фізичного до психологічного впливу. Узагальнюючи наведені підходи, наси́льство можна визначити як свідомий вплив або дію однієї особи щодо іншої, що завдає шкоди чи порушує її фізичний, психічний або соціальний стан.

Поняття «наси́льство» тісно пов'язане з такими категоріями, як «домашнє наси́льство» та «наси́льство в сім'ї», адже більшість проявів цього явища відбувається саме у найближчому соціальному середовищі людини. Для більш повного розуміння проблеми доцільно розглянути і ці терміни.

Так, М. Козирєв визначає домашнє наси́льство як будь-які дії або погрози застосування фізичного, сексуального, психологічного чи економічного впливу щодо членів сім'ї, що порушують їхні конституційні права і свободи, завдають або можуть завдати моральної чи матеріальної шкоди, а також негативно впливають на фізичне й психічне здоров'я особи [27].

Таким чином, домашнє наси́льство розглядається як багатовимірне соціальне явище, яке поєднує фізичні, психологічні, економічні та емоційні аспекти, а його наслідки виходять далеко за межі сімейних стосунків, впливаючи на розвиток особистості та соціальне середовище загалом.

В українському науковому дискурсі поняття «домашнє наси́льство» найчастіше трактується відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому наси́льству». У ньому зазначено, що

домашнє насильство – це будь-які дії або бездіяльність фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру, вчинені в межах сім'ї або місця проживання між родичами, подружжям (нинішнім чи колишнім), чи особами, які проживають або проживали однією сім'єю, незалежно від факту спільного проживання на момент вчинення дій. До цього також належать погрози вчинення подібних дій [44].

На думку В. Пархети, домашнє насильство – це система поведінки, спрямована на утримання контролю та влади однієї особи над іншою [41]. Незважаючи на лаконічність цього визначення, воно чітко підкреслює основну сутність явища – прагнення до домінування і підкорення, що лежить в основі будь-якого виду насильства.

Отже, узагальнюючи різні підходи, можна зазначити, що домашнє насильство є складною соціальною проблемою, адже його учасниками стають найближчі люди – члени однієї родини. Це явище поєднує як фізичний, так і психологічний вплив, спричиняє моральні та емоційні страждання, порушує гармонію сімейних відносин і руйнує почуття безпеки в домі.

Окремо слід звернути увагу на поняття «насильство в сім'ї», яке часто використовується як синонім, однак має дещо інший акцент. Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», під цим терміном розуміють умисні дії фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру одного члена сім'ї щодо іншого, які порушують його конституційні права і свободи, завдають моральної, фізичної чи психічної шкоди [45].

Таким чином, якщо домашнє насильство охоплює ширше коло міжособистісних стосунків, то насильство в сім'ї конкретизує проблему саме у межах родинних відносин, підкреслюючи юридичну й моральну відповідальність кривдника перед членами сім'ї.

Отже, узагальнюючи наведені визначення понять «наси́льство», «домашнє наси́льство» та «наси́льство в сім'ї», можна стверджувати, що йдеться про серйозну соціальну патологію, наслідки якої завжди мають руйнівний вплив на фізичний, психологічний і соціальний стан постраждалої особи. Такі дії або бездіяльність завжди порушують базові права людини, завдаючи їй страждань і погіршуючи якість життя.

Неможливо однозначно визначити, який саме вид насильства є найтяжчим, адже кожен із них у різний спосіб впливає на людину й підриває її здатність до повноцінного існування. Водночас особливо небезпечним вважається сексуальне насильство, оскільки його наслідки часто мають тривалий і глибокий психологічний характер, призводять до розвитку девіантних форм поведінки, депресивних станів або навіть спроб суїциду.

Наступним кроком у дослідженні є визначення сутності поняття «сексуальне насильство». У процесі роботи було проаналізовано сучасні наукові підходи до його тлумачення.

Так, О. Артюх визначає сексуальне насильство як будь-які дії сексуального характеру, вчинені щодо повнолітньої особи без її згоди або щодо неповнолітньої дитини незалежно від її згоди, а також дії, що відбуваються в присутності дитини, примушування до сексуального контакту з третіми особами чи інші правопорушення проти статевої свободи та недоторканності особи [23].

У свою чергу, І. Гловюк зазначає, що сексуальне насильство – це вчинення будь-яких дій сексуального характеру, які не пов'язані з проникненням у тіло іншої людини та здійснюються без добровільної згоди потерпілої особи [11].

Таким чином, у центрі обох визначень – порушення статевої свободи людини та відсутність згоди на дії сексуального характеру, що є ключовими ознаками цього виду насильства.

На думку О. Джужі, під сексуальним насильством слід розуміти протиправний вплив однієї особи на іншу, що обмежує її волевиявлення з метою задоволення статевого потягу, сексуальної потреби або заподіяння сексуальної шкоди [16].

І. Загайкевич трактує сексуальне насильство ширше – як будь-який статевий акт, здійснений без згоди однієї зі сторін, спробу його вчинення, а також інші дії сексуального характеру, що не передбачають прямого контакту (зокрема, вуайєризм, сексуальні домагання) без згоди потерпілої особи. До цього також належать дії, спрямовані на торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, а також форми сексуального насильства в онлайн-середовищі – секстинг, грумінг тощо [21].

Згідно з позицією С. Заєць, сексуальне насильство – це незаконне посягання на статеву недоторканність іншої особи, включно з діями сексуального характеру, вчиненими щодо неповнолітніх [22].

Узагальнюючи погляди дослідників, можна зробити висновок, що сексуальне насильство – це будь-які протиправні дії сексуального характеру, які здійснюються без добровільної згоди іншої людини, з метою задоволення власних потреб чи отримання вигоди. Такі дії є грубим порушенням прав людини, її тілесної та психологічної цілісності.

Однак для повного розкриття сутності проблеми важливо окремо розглянути поняття сексуального насильства над дітьми, адже воно має свої особливості.

Так, Т. Журавель визначає сексуальне насильство над дітьми як втягнення неповнолітньої особи – за її згодою або без неї – у прямі чи непрямі дії сексуального характеру з боку дорослої людини або іншої дитини з метою задоволення власних сексуальних потреб чи отримання матеріальної або іншої вигоди [18].

Таким чином, сексуальне насильство над дітьми є однією з найтяжчих форм порушення прав дитини, що завдає глибокої

психологічної травми й потребує комплексного підходу до запобігання, виявлення та надання допомоги постраждалим.

На думку В. Ковальської, сексуальне насильство над дітьми – це будь-яка форма сексуальної взаємодії між дитиною та дорослою особою або іншою дитиною, у якій неповнолітній виступає об'єктом задоволення сексуальних потреб іншої людини [26].

Н. Сушик визначає сексуальне насильство над дитиною в сімейному середовищі як втягнення неповнолітньої особи – без її згоди або без повного усвідомлення ситуації через вікову чи психологічну незрілість – у сексуальні дії з дорослими з метою отримання ними задоволення чи певної вигоди [56].

Згідно з позицією Г. Федоришин, сексуальне насильство над дітьми полягає у залученні неповнолітнього до дій інтимного характеру – незалежно від його згоди – з дорослою особою або людиною, старшою щонайменше на три роки, з метою отримання сексуального задоволення чи матеріальної користі [59].

Підсумовуючи наведені визначення, можна стверджувати, що сексуальне насильство над дітьми – це залучення неповнолітніх до будь-яких дій сексуального змісту з іншими особами, спрямованих на задоволення чи вигоду кривдника.

Це явище є надзвичайно небезпечною соціальною патологією, оскільки воно завдає глибокої шкоди фізичному, психологічному та емоційному розвитку дитини. Наслідки сексуального насильства часто є довготривалими – вони формують страх, почуття провини, порушення довіри до дорослих і можуть призводити до важких психічних розладів.

Через латентний характер цієї проблеми більшість дітей залишаються наодинці зі своїми переживаннями. Боячись осуду, нерозуміння або покарання, вони приховують факти насильства, намагаючись упоратися самотійно. Саме тому надзвичайно важливо

вчасно виявляти ознаки сексуального насильства, розуміти його види, чинники та причини, щоб забезпечити своєчасне втручання, підтримку і захист дітей, які стали жертвами такого злочину.

1.2. Види, чинники, форми, ознаки та причини здійснення сексуального насильства над дітьми

Будь-яке складне соціальне явище або патологія має певну структуру, що дозволяє глибше зрозуміти її природу та механізми прояву. Не є винятком і сексуальне насильство над дітьми, яке науковці розглядають крізь призму його видів, форм, чинників, ознак та причин виникнення.

У сучасній науковій літературі ця проблема досліджується досить широко: фахівці описують прояви сексуального насильства, його механізми, етапи розвитку, симптоматику та фактори ризику. Завдяки цьому формується більш повне уявлення про масштаби та особливості цього явища.

Однак настільки багатовимірний характер проблеми призводить до того, що кожен дослідник прагне виокремити нові аспекти, які допомагають точніше зрозуміти сутність сексуального насильства над дітьми.

У межах нашого дослідження увага зосереджена насамперед на аналізі основних видів, форм, чинників, ознак і причин поширення цього явища як однієї з найнебезпечніших соціальних патологій.

Перш ніж перейти до аналізу окремих складових, необхідно визначити, які саме види сексуального насильства над дітьми виділяють дослідники на основі опрацювання наукових джерел (Табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

ВИДИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Вид сексуального насильства	Характеристика / приклади проявів	Можливі наслідки для дитини
Фізичне сексуальне насильство	Примушування дитини до будь-яких дій сексуального характеру з безпосереднім фізичним контактом (згвалтування, дотики, поцілunki інтимних частин тіла, примушування до сексуальних дій з іншими).	Тілесні травми, страх, почуття провини, посттравматичний стресовий розлад, депресія.
Нефізичне (психологічне) сексуальне насильство	Демонстрація дитині сексуальних дій, порнографічних матеріалів, оголення статевих органів у її присутності, сексуальні розмови, спроби маніпуляції чи залякування з метою отримання згоди.	Психологічна травма, дезорієнтація у статевій поведінці, емоційна нестабільність, страх дорослих.
Сексуальна експлуатація	Використання дитини для отримання матеріальної чи іншої вигоди (проституція, порнографічна діяльність, онлайн-експлуатація, секстинг, грумінг, торгівля дітьми з метою сексуального використання).	Порушення психосексуального розвитку, втрата довіри до дорослих, соціальна дезадаптація.
Інцест (сексуальне насильство з боку родичів)	Сексуальні дії з боку близьких родичів або опікунів (батько, мати, брат, вітчим тощо), що відбуваються у межах сім'ї.	Глибока психічна травма, руйнування сімейних зв'язків, тривожні розлади, почуття сорому й самозвинувачення.
Сексуальне домагання	Непристойні пропозиції, натяки, коментарі, спроби доторкнутися до дитини, що створюють атмосферу страху та приниження.	Підвищена тривожність, уникнення спілкування, зниження самооцінки, порушення довіри.
Онлайн-сексуальне насильство	Використання цифрових технологій для залучення дитини до сексуальних дій чи спілкування: грумінг, секстинг, примус до надсилання інтимних фото, участь у порнографічних чатах.	Кібербулінг, психологічна дестабілізація, соціальна ізоляція, суїцидальні думки.

Слід зауважити, що наведена класифікація видів сексуального насильства над дітьми не є єдиною. Більшість дослідників дотримуються саме такого поділу, однак окремі автори виділяють і додаткові форми та їхні складові.

Зокрема, у роботі С. Романцова виділяються такі форми сексуальних зловживань щодо дітей:

- відкрите (відверте) насильство над дитиною;
- сексуальна експлуатація дитини, яка, як правило, пов'язана з отриманням матеріальної вигоди для експлуататора і може відбуватися за згодою дитини;
- примус неповнолітньої дитини до здійснення дій сексуального характеру всупереч її волі;
- добровільні сексуальні контакти з дитиною допубертатного або раннього пубертатного віку [51].

Таким чином, можна стверджувати, що хоча існують різні класифікації сексуального насильства над дітьми, у всіх них простежується загальна закономірність: ця соціальна патологія пов'язана або з прямим фізичним контактом, спрямованим на задоволення сексуальної потреби кривдника, або з непрямим контактом, коли дитина виступає пасивним учасником насильства. Незалежно від форми, дитина залишається жертвою, оскільки навіть при непрямому контакті вона зазнає емоційного стресу, стає свідком дій, що не відповідають її віковим можливостям та сприйняттю.

Наступним кроком дослідження є визначення форм прояву сексуального насильства над дітьми. Слід зауважити, що форми реалізації часто перегукуються з видами, через що у наукових працях одні автори описують види соціальних патологій, а інші – їх форми.

За оцінкою В. Андрєєнкової, до форм сексуального насильства над дітьми належать:

- вагінальний, анальний та оральний статевий акт із дитиною;
- примус неповнолітньої особи до доторкань до статевих органів дорослого (руками, ротом, власними інтимними частинами), участь у сексуальних іграх, імітація статевого акту, вимога спати в одному ліжку з особою протилежної статі;
- залучення неповнолітньої до комерційного сексу, проституції, участі у порнографічних матеріалах, примус до надання сексуальних послуг іншим;
- створення умов, за яких дитина постійно спостерігає за сексуальними діями інших осіб (перегляд порнографії, сексуальні акти на очах дитини, комерційні або випадкові сексуальні ситуації);
- вуайєризм або відеофіксація неповнолітньої під час гігієнічних процедур, роздягання та інших інтимних моментів;
- примушування дитини до миття, роздягання або одягання у присутності дорослих або інших дітей;
- розбещення дитини через онлайн-спілкування;
- повна заборона будь-яких сексуальних контактів неповнолітньої, постійний контроль за її цнотливістю, примусові медичні огляди, зокрема у гінеколога [24].

Окрім зазначених форм сексуального насильства над дітьми, інші дослідники відзначають і додаткові прояви цієї соціальної проблеми. Зокрема, у наукових працях Д. Гнилицька виділяє такі форми сексуального насильства над дітьми, як сексуальний примус, сексуальне примушування, сексуальні домагання тощо [51]. Ці форми можна розглядати як узагальнений опис раніше наведених категорій, оскільки вони охоплюють і пояснюють всі конкретні прояви насильства, які були описані вище.

Отже, узагальнюючи, можна констатувати, що види та форми сексуального насильства над дітьми, визначені в ході аналізу наукових джерел, є досить схожими між собою. Вони демонструють, що таке

насильство може відбуватися як із прямим фізичним контактом, так і без нього. Незалежно від форми, сексуальне насильство завдає значної шкоди психічному та емоційному стану дитини.

Окрім видів та форм, важливим є також виокремлення чинників, які сприяють поширенню цієї соціальної проблеми. За оцінкою І. Стражнікової, до пріоритетних чинників можна віднести:

- значні зміни в соціально-економічному житті сучасного суспільства, більш ліберальне ставлення до сексуальності, наявність сексуально орієнтованих розваг, використання еротики в рекламі та доступність порнографічних матеріалів;

- фізіологічні та психологічні зміни в період кризи семи років та під час перехідного віку, що супроводжуються потребою у спілкуванні з однолітками;

- дисонанс між психосексуальним розвитком дитини та її календарним віком, що може провокувати ризики сексуального насильства;

- належність до групи дітей та підлітків з віктимними рисами характеру [55].

Таким чином, чинники поширення сексуального насильства над дітьми не завжди пов'язані виключно з кривдниками. Велику роль відіграють також суспільство, засоби масової інформації та оточення дитини. Для ефективного запобігання розвитку цієї соціальної патології необхідно не лише впроваджувати профілактичні програми, а й змінювати підходи до сексуальної освіти. У сучасному суспільстві існує велика кількість медіа- та інтернет-матеріалів, які можуть бути неправильно інтерпретовані дітьми та, навпаки, сприяти поширенню сексуального насильства.

До чинників, що сприяють поширенню сексуального насильства над дітьми, можна також віднести низький рівень моральної та культурної

саморегуляції у особи-кривдника, яка реалізує свої сексуальні потреби через використання неповнолітніх. Крім того, наявність у суспільстві таких явищ, як безробіття, низький рівень життя та економічна нестабільність, також створює умови для виникнення сексуального насильства [15]. Ці чинники є загальними, оскільки вони сприяють розвитку не лише сексуального насильства над дітьми, а й інших соціальних патологій. Часто люди, які опинилися у складних матеріальних обставинах, вдаються до експлуатації найбільш вразливих груп населення задля власної вигоди.

Таким чином, можна зробити висновок, що чинники сексуального насильства над дітьми різняться: одні пов'язані безпосередньо з кривдником, інші – з соціальним середовищем та впливом соціальних медіа, а ще частина – з кризовими періодами та змінами в житті самої дитини. Тому надзвичайно важливо своєчасно виявляти та аналізувати ті обставини, які можуть провокувати сексуальне насильство над неповнолітніми.

Важливим аспектом у дослідженні сексуального насильства над дітьми є виявлення ознак цієї патології у випадку, якщо дитина вже стала жертвою насильства чи експлуатації. Аналізуючи різні наукові джерела, можна виділити такі прояви сексуального насильства над дітьми:

- прагнення зберігати таємницю;
- уникання контактів із однолітками;
- використання термінології та жаргону, незвичних для віку дитини;
- наявність інфекцій, що передаються статевим шляхом;
- надмірна зацікавленість або поінформованість у сексуальній сфері та предметах, пов'язаних із нею;
- підвищена увага до всього, що стосується сексуальної тематики;
- страх певної особи або члена сім'ї;
- надмірна піддатливість або агресивність;
- наявність слідів укусів;

- біль під час сечовипускання;
- труднощі при ходьбі чи сидінні;
- нетримання сечі;
- анальний або вагінальний свербіж, висипи, синці, кровотечі, біль;
- дитяча або підліткова проституція;
- рання вагітність;
- вчинення сексуальних злочинів;
- створення та реалізація сексуальних сценаріїв у дитячих іграх за допомогою іграшок чи ляльок;
- відмова від догляду за гігієною;
- носіння великої кількості одягу або одягу, що максимально приховує тіло;
- синдром «брудного тіла» – надмірне перебування у ванній або під душем;
- систематична нав'язлива мастурбація, навіть у присутності інших дітей або дорослих;
- рання мастурбація на допубертатному етапі;
- інші прояви девіантної поведінки [54].

Отже, можна зазначити, що ознак сексуального насильства над дитиною існує досить багато. Тому найближче оточення, вчителі, друзі та знайомі мають вміти помітити та зрозуміти, що з неповнолітньою особою сталося щось небезпечне. Необхідно бути уважними до поведінки та стану тих, хто нас оточує, щоб у разі потреби вчасно надати допомогу та запобігти тяжким наслідкам сексуального насильства.

Завершуючи цей підрозділ дослідження, важливо окреслити причини поширення цієї соціальної проблеми. Усвідомлення факторів, що сприяють виникненню сексуального насильства над дітьми, дає можливість розробляти ефективні заходи для його запобігання. Протягом тривалого

часу науковці намагалися систематизувати причини такого явища, як сексуальне насильство або сексуальні зловживання щодо дітей.

У процесі аналізу наукової літератури було виділено такі основні причини поширення сексуального насильства над дітьми. На першому місці – вживання наркотиків та алкоголю, яке у дорослої особи може призводити до агресії, втрати самоконтролю та гіперсексуальної поведінки. Другою за значимістю є наявність психічних розладів, що спричиняють депресивність, неадекватну поведінку та неприродну реакцію на поведінку дитини. Наступною поширеною причиною є дитячі травми дорослого, включно з агресивною поведінкою батьків, насильством, булінгом, неправильним сексуальним досвідом та іншими негативними переживаннями. До інших факторів слід віднести перегляд дитячої порнографії, різноманітні сексуальні відхилення (зокрема педофілію), проблеми з низькою самооцінкою та акцентуації характеру [50].

Сексуальне насильство над дітьми є складною соціальною патологією, що має різні прояви, форми та ознаки, а також обумовлюється багатьма чинниками. Наукові дослідження дозволяють виділити два основні типи прояву цього явища: із застосуванням прямого фізичного контакту та без нього. До форм сексуального насильства належать вагінальний, анальний та оральний статевий акт, примус дитини до доторкань або імітації сексуальних дій, залучення неповнолітніх до комерційного сексу, проституції чи порнографії, спостереження дитини за сексуальними актами інших осіб, вуайєризм та інші девіантні прояви.

Одночасно існують численні ознаки, що свідчать про те, що дитина стала жертвою сексуального насильства, серед яких: прагнення зберігати таємницю, уникання контактів з однолітками, використання незвичної для віку термінології, інфекції, що передаються статевим шляхом, надмірна зацікавленість сексуальною тематикою, страх певних осіб, піддатливість чи агресивність, сліди укусів, біль під час сечовипускання або при ходьбі,

нетримання сечі, анальний або вагінальний свербіж, висипи, синці, кровотечі, рання вагітність, дитяча проституція, рання мастурбація, відмова від догляду за гігієною та інші девіантні прояви.

Причини поширення сексуального насильства над дітьми різноманітні та пов'язані як із особистістю кривдника, так і з соціальним середовищем та станом самої дитини. До ключових факторів відносять вживання алкоголю та наркотиків, що провокує агресію, втрату самоконтролю та гіперсексуальну поведінку; психічні розлади дорослого, які спричиняють депресивність і неадекватну реакцію на поведінку дитини; дитячі травми дорослого (агресивна поведінка батьків, насильство, булінг, неправильний сексуальний досвід); перегляд дитячої порнографії; наявність сексуальних відхилень, зокрема педофілії; проблеми з низькою самооцінкою та акцентуації характеру. Додатково значну роль відіграють соціальні та економічні фактори, такі як безробіття, економічна нестабільність, низький рівень життя населення, а також доступність еротичних матеріалів у медіа та інтернеті, що можуть провокувати ризики насильства.

У зв'язку з цим найближче оточення дитини – родина, вчителі, друзі та знайомі – повинні вміти розпізнавати ознаки насильства та своєчасно надавати допомогу. Розуміння форм, проявів та чинників сексуального насильства над дітьми дозволяє розробляти ефективні заходи профілактики та мінімізувати негативні наслідки цієї соціальної патології.

До додаткових причин сексуального насильства над дітьми слід віднести:

- негативне ставлення батьків до оточення та завищені або неадекватні соціальні очікування стосовно дитини;
- низький рівень соціальних навичок дитини;
- особливості поведінки та психічні розлади дорослого або дитини;
- конфліктні або насильницькі стосунки між членами родини;

- присутність у сім'ї вітчима або, у деяких випадках, прийомних батьків;
- відсутність ефективної державної превентивної політики [54].

Кожна з цих причин відображає різні аспекти життя сучасного суспільства. Це пояснюється тим, що чинників сексуального насильства над дітьми багато, і вони пов'язані не лише з сімейним оточенням, хоча статистично більшість випадків відбувається саме в родині, а й із соціально-економічною ситуацією в країні, проявами девіантної поведінки та психологічними особливостями осіб. Тому важливо не лише впроваджувати профілактичні програми для дітей та проводити спеціальні навчання для батьків, а й удосконалювати державну систему превентивної політики у сфері запобігання сексуальному насильству над неповнолітніми.

Важливу роль у поширенні сексуального насильства над дітьми зіграла й пандемія COVID-19. Саме вона стала однією з причин активізації та зростання випадків сексуального насильства та експлуатації неповнолітніх. Пандемія гострого респіраторного захворювання, збудником якого є SARS-CoV-2, спричинила різке зростання використання інноваційних технологій та онлайн-платформ для соціальної взаємодії. Хоча ці платформи забезпечують нові можливості для освіти, доступу до інформації, охорони здоров'я, культури та інших сфер життя, вони водночас створили умови для зростання ризиків сексуальної експлуатації та насильства щодо дітей [30].

Одним із найпоширеніших проявів сексуальної експлуатації у цифровому середовищі є домагання сексуального характеру, відоме як «грумінг» – процес завоювання довіри дитини з метою схилення її до сексуальних дій. Окрім цього, набули поширення явища секстингу та сексторшену: секстинг означає обмін власними інтимними фото-, відео- чи текстовими матеріалами, а сексторшен – встановлення довірливих

відносин з дитиною в Інтернеті з метою отримання приватних матеріалів для шантажу, вимагання додаткових матеріалів або грошей.

Ці явища і до пандемії розвивалися досить стрімко, проте COVID-19 значно активізував цей процес. Діти почали проводити більше часу у гаджетах, а дорослі, не маючи можливості завдати шкоди у реальному житті, змогли робити це у віртуальному просторі. Часто об'єктом секстингу та сексторшену стає дитяча порнографія, а грумінг часто стає початком здійснення будь-яких сексуальних дій щодо дитини.

Ще однією надзвичайно актуальною причиною поширення сексуального насильства над дітьми стала війна. З початку повномасштабного вторгнення в Україну багато жінок і дітей, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, зазнають сексуального насильства. Точну кількість таких випадків визначити важко, проте можна стверджувати, що їх надзвичайно багато. Окупанти, керуючись почуттям влади та відсутністю жалю, часто обирають найбільш вразливих осіб, у тому числі дітей, для реалізації своїх насильницьких та сексуальних потреб. Найменш захищеними в цій ситуації є саме діти, адже вони не здатні дати відсіч дорослому, озброєному агресору, який вторгся в чужий дім з метою насильства або іншої шкоди (Табл.1.2.).

Таблиця 1.2.

ВИДИ, ЧИННИКИ, ФОРМИ, ОЗНАКИ ТА ПРИЧИНИ ЗДІЙСНЕННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Назва	Зміст
Види сексуального насильства	- пряме фізичне насильство (вагінальний, анальний, оральний статевий акт); - непряме фізичне насильство (спостереження за сексуальними діями, вуайеризм, сексуальні ігри з участю дитини); - сексуальна експлуатація (проституція, комерційний секс, участь у порнографії);

Назва	Зміст
	- примушування до дій сексуального характеру всупереч волі дитини; - добровільний секс з дитиною допубертатного або раннього пубертатного віку.
Форми сексуального насильства	- примус до доторкань або імітації статевого акту; - перегляд порнографії або сексуальних актів; - сексуальні ігри з іграшками/ляльками- втягнення у комерційний секс та порнографію; - вуайєризм та відеофіксація інтимних дій дитини- примус спати в одному ліжку з дорослим; - домагання онлайн (грумінг, секстинг, сексторшен).
Ознаки сексуального насильства	- таємність, уникання контактів з однолітками; - використання термінології та жаргону, незвичних для віку- надмірна зацікавленість сексуальною тематикою; - агресія або надмірна піддатливість; - сліди укусів, синці, висипи, кровотечі; - біль при ходьбі або сечовипусканні, нетримання сечі; - відмова від гігієнічного догляду, синдром «брудного тіла»; - рання вагітність, дитяча проституція, рання мастурбація, девіантна поведінка.
Чинники сексуального насильства	- особистісні: низький рівень культури та моральної саморегуляції кривдника, психічні розлади, девіантна поведінка; - сімейні: насильство в сім'ї, конфлікти, вітчим/прийомні батьки, неадекватні очікування батьків; - соціальні: низький рівень життя, безробіття, економічна нестабільність, відсутність державної превентивної політики; - психологічні та вікові: дисонанс психосексуального розвитку дитини, віктимні риси характеру; - інтернет та медіа: легкий доступ до порнографії, секстинг, сексторшен, грумінг;

Назва	Зміст
	- надзвичайні обставини: пандемія, війна.
Причини сексуального насильства	- вживання алкоголю та наркотиків кривдником, що провокує агресію та гіперсексуальність; - дитячі травми дорослого (насильство, булінг, неправильний сексуальний досвід); - сексуальні відхилення, зокрема педофілія; - низька самооцінка та акцентуації характеру; - психологічні та соціальні кризи (COVID-19, війна).

Таким чином, проблема сексуального насильства над дітьми сьогодні є як ніколи актуальною, оскільки до вже існуючих причин, що сприяють поширенню цієї патології, додалися пандемія та війна. Тому надзвичайно важливо вживати всіх можливих заходів для зменшення чинників, що провокують сексуальне насильство над неповнолітніми.

Отже, сексуальне насильство над дітьми має певні види, форми, ознаки, чинники та причини. Дослідження цих структурних елементів дозволяє зрозуміти, яким чином здійснюється сексуальна експлуатація дітей, у яких формах вона проявляється, що сприяє її поширенню, а також які ознаки можуть свідчити про те, що неповнолітня особа зазнала насильства. Лише комплексний аналіз усіх цих аспектів дає змогу оцінити, який вплив ця патологія має на дитину та які заходи необхідно застосовувати для запобігання подальшому поширенню сексуального насильства над дітьми.

1.3. Вплив та наслідки сексуального насильства над дітьми на їх життєдіяльність

У процесі аналізу наукових джерел ми ознайомилися з поняттями насильства, насильства в сім'ї, домашнього насильства, а також із специфікою сексуального насильства над дітьми. Важливим етапом

дослідження стало також виділення видів, форм, чинників, ознак та причин поширення цієї соціальної патології. Однак для більш глибокого розуміння проблеми необхідно дослідити й вплив сексуального насильства на життєдіяльність та розвиток неповнолітньої особи, а також його наслідки.

Сексуальне насильство над дітьми, як і будь-які інші форми насильства, має надзвичайно негативний вплив на життя неповнолітньої особи та її оточення. Незрілий організм дитини особливо чутливо реагує на стресові та травматичні ситуації. Особливо серйозний та руйнівний вплив спостерігається у випадках повторного насильства або коли кривдником була близька для дитини людина. У будь-якому випадку дитина, яка зазнала сексуального насильства, стикається з цілою низкою негативних наслідків, що виникають після пережитої сексуальної експлуатації.

Насамперед слід зазначити, що сексуальне насильство щодо дитини або підлітка має значний деструктивний вплив на психіку і може стати причиною розвитку посттравматичних стресових розладів. Такі порушення проявляються у різних сферах життя дитини: погіршується якість сну та апетит, з'являється апатія, змінюється особистісний розвиток, що в майбутньому може ускладнити формування адекватної самооцінки та самореалізації, сприяти виникненню девіантної поведінки, алкогольної або наркотичної залежності, а також залученню до проституції. Крім того, у постраждалих дітей часто виникають проблеми з навчанням та соціальною взаємодією у шкільному середовищі [54].

Серед наслідків для молодших школярів часто спостерігаються регресивні прояви, наприклад, нетримання сечі у ліжку або смоктання пальця. У дітей може виникати страх перед чоловіками, підвищена примхливість, боязнь темряви або відмова спати наодинці. Деякі діти проявляють надмірний інтерес до сексуальної тематики та ігор сексуального характеру, що може обмежувати їх у взаємодії з іншими дітьми та впливати на нормальний процес соціалізації.

У школярів середнього віку, які стали жертвами сексуального насильства, можуть спостерігатися зниження концентрації уваги та погіршення навчальних досягнень, порушення сну, нічні кошмари, фобії. Почуття сорому та страх оголити своє тіло можуть призводити до відмови від занять спортом або медичних оглядів у школі. У дівчаток інколи спостерігається негативне сприйняття власного тіла, що проявляється різкими змінами ваги для приховування жіночих форм. Також можливі психосоматичні симптоми, зокрема біль у животі, головний біль, біль у горлі, а іноді – істеричні реакції, непритомність, паралічі. Для зняття психічного напруження підлітки можуть вдаватися до самопошкоджень: кусати себе або щипати. У хлопців, які пережили сексуальне насильство, часто проявляється ексгібіціонізм або сексуально зухвала поведінка, особливо під час статевого дозрівання [21].

Якщо сексуальне насильство триває протягом певного часу і залишається непоміченим, дитина може засвоїти таку поведінку як норму, що призводить до сексуалізації її вчинків та можливого передчасного настання пубертатного періоду. Часто такі неповнолітні особи самостійно ініціюють статеві контакти з молодшими дітьми, однолітками або дорослими, прямо пропонують або натякають на готовність задовольнити сексуальні потреби інших, інколи за винагороду. Подібну поведінку часто хибно трактують як результат впливу друзів або перегляду порнографії, проте вона свідчить про серйозну психічну травму, отриману внаслідок сексуального насильства [54].

Одним із найбільш поширених тривалих наслідків сексуальної експлуатації є розвиток депресії. Діти в такому стані занурюються у власні переживання, втрачають інтерес до спілкування та до власного життя загалом. Неповнолітні, які перебувають у депресивному стані, можуть ігнорувати харчування, догляд за собою та зовнішній вигляд; їм стає байдужим усе, що раніше приносило задоволення або радість.

Віддаленими наслідками сексуального насильства та експлуатації у дитинстві є підвищена схильність до алкоголізму, наркоманії, асоціальної поведінки та агресії у дорослому віці. За статистичними даними, діти-жертви у десять разів частіше намагаються здійснити самогубство, а у 85% дорослих пацієнтів психіатричних закладів виявляється історія сексуального насильства в дитинстві.

Серед інших серйозних наслідків ранніх статевих контактів із неповнолітніми – зараження ВІЛ або іншими невиліковними інфекційними хворобами, психічні розлади, а також підвищений ризик суїциду. Крім того, такі контакти можуть призводити до безплідності та інших тяжких фізичних наслідків, що безпосередньо пов'язані зі статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості [15].

До психологічних та соціальних наслідків належать труднощі у спілкуванні з представниками обох статей у дорослому віці, проблеми у встановленні здорових сексуальних стосунків, труднощі у створенні власної сім'ї, а також конфлікти з батьками та власними дітьми [59]. Часто це також призводить до зростання кількості розлучень, оскільки внутрішні травми та переживання, отримані в дитинстві, ускладнюють здатність будувати стабільні та тривалі стосунки з партнерами протилежної статі.

Сексуальне насильство над дітьми має не лише негайні, а й віддалені наслідки, що проявляються у фізичній, психологічній, соціальній та поведінковій сферах життя постраждалого.

Психологічні наслідки включають розвиток посттравматичних стресових розладів, тривожних та депресивних станів, почуття сорому, провини та безпорадності. Часто у дорослому віці це проявляється у труднощах контролю емоцій, підвищеній агресії або підвищеній чутливості до стресу. Діти, які пережили насильство, можуть втратити здатність довіряти іншим, виникають проблеми у встановленні близьких стосунків і соціальних контактів.

Фізичні наслідки можуть включати порушення сну та апетиту, соматичні розлади (головний та абдомінальний біль, проблеми з уrogenітальною системою), раннє статеве дозрівання, безплідність, а іноді зараження інфекційними захворюваннями, включно з ВІЛ.

Соціальні та поведінкові наслідки проявляються у труднощах адаптації у навчальних і робочих колективах, порушенні навчальної успішності, розвитку девіантної поведінки, схильності до алкоголізму, наркоманії, проституції. Часто такі діти стають жертвами повторного насильства або самі намагаються відтворити шкідливі моделі поведінки у стосунках з іншими.

Віддалені наслідки у дорослому віці включають труднощі у встановленні здорових сімейних і сексуальних стосунків, конфлікти з батьками та дітьми, підвищений ризик розлучень, а також проблеми у професійній самореалізації. Крім того, статистика свідчить про підвищену схильність до самогубств серед дорослих, які пережили сексуальне насильство в дитинстві, а також часте виявлення історії дитячого насильства у пацієнтів психіатричних клінік [15; 51].

Таким чином, вплив сексуального насильства на неповнолітніх є комплексним і тривалим, охоплюючи фізичну, психічну, соціальну та поведінкову сфери. Розуміння всіх цих наслідків дозволяє не лише оцінити масштаб шкоди, але й розробляти ефективні заходи підтримки та профілактики, спрямовані на мінімізацію негативних наслідків для дітей і підлітків.

Отже, підсумовуючи, можна виділити ключові наслідки, з якими стикається особа, що пережила сексуальне насильство:

- травматичні стресові реакції: порушення сну, нічні кошмари, страх, зниження апетиту, тривожність, розлади травної системи;

- психічні порушення: гіперсексуальність, депресивні стани та суїцидальні прояви, порушення статевої ідентичності, можливий розвиток шизофренії;
- психосоматичні проблеми: хронічний біль у нижній частині живота, дерматити, головні болі та інші соматичні симптоми;
- фізичні ушкодження: травми генітальної та анальної ділянок;
- ризик інфекційних захворювань: ВІЛ/СНІД та інші інфекції, що передаються статевим шляхом;
- репродуктивні наслідки: вагітність, аборт, безплідність;
- прояви адиктивної поведінки: схильність до алкоголізму, наркоманії та інших залежностей;
- психологічні порушення: низька самооцінка, відчуття безнадії, імпульсивність, агресивність, жорстокість;
- сексуальна поведінка: підвищена зацікавленість у флірті та провокативній поведінці;
- проблеми з навчанням та соціальною адаптацією: втрата інтересу до навчання та позашкільних занять, погана концентрація та пам'ять, недисциплінованість;
- змішування понять любові та сексу: спотворене розуміння міжособистісних стосунків;
- порушення довіри: підозрілість та недовіра до дорослих;
- порушення особистих та тілесних кордонів: проблеми з фізичною експресією та стилем рухів;
- сексуалізація поведінки та девіації: мастурбація, надмірна зацікавленість сексуальними питаннями, ексгібіціонізм, агресивна сексуальна поведінка, асоціації «любов – біль» [26].

Окрім наведеного переліку негативних наслідків сексуального насильства над дітьми, окрему увагу слід приділити проблемі дитячої

проституції. Дуже часто неповнолітні починають займатися комерційним сексом після пережитого насильства чи сексуальної експлуатації.

Мотиваційні детермінанти підлітків до занять комерційним сексом зазвичай поділяють на три категорії: психоаналітичну, ситуативну та економічну. Психоаналітичні дослідження пов'язують дитячу проституцію з психічними розладами, такими як депресія, шизофренія та емоційна депривація. Ситуативні фактори, на які звертають увагу вітчизняні та зарубіжні дослідники, включають жорстоке поводження у дитинстві, бездоглядність, інцест, сексуальні домагання, зґвалтування, ранній сексуальний досвід та інші подібні обставини [7].

Т. Цюман підкреслює, що «при аналізі проблеми дитячої проституції важливо враховувати не вибір дитини щодо цієї діяльності задля виживання чи дрібних матеріальних благ, а обставини та соціальні структури, які створюють ситуації, у яких дорослі зловживають вразливістю дітей та експлуатують їх сексуально. Використання термінів «дитина-проститутка» або «малолітній секс-працівник» може створювати хибне враження, що дитина свідомо обирає цю діяльність, тоді як насправді дорослі, прагнучи влади та прибутку, формують попит на дітей як сексуальний об'єкт, що призводить до сексуальної експлуатації та насильства» [54].

Окрім проституції, серйозними наслідками сексуального насильства над дітьми є також їх використання у виробництві порнографічних матеріалів, торгівля дітьми з метою сексуальної експлуатації та секс-туризм. Всі ці явища не лише негативно впливають на фізичне та психологічне здоров'я дитини, а й руйнують її життя та психіку, залишаючи тривалі травматичні наслідки.

Отже, можна стверджувати, що сексуальне насильство над дітьми призводить до одних із найтяжчих наслідків соціальної патології. Ця проблема часто спричиняє розвиток низки психологічних і поведінкових

розладів у постраждалих дітей, що в крайніх випадках може закінчуватися суїцидом. Крім того, негативний вплив такого насильства відчують не лише самі діти, а й їхнє найближче оточення. Навіть якщо безпосередньо вчинення насильства не пов'язане з рідними, батьки та близькі надзвичайно переживають за дитину і прагнуть забезпечити їй безпечні умови для життя та розвитку. Водночас вони також піддаються значному психологічному навантаженню, часто звинувачуючи себе у тому, що не змогли вчасно запобігти насильству або надати необхідну допомогу у критичний момент.

Висновки до першого розділу

Цей розділ магістерської роботи присвячений вивченню теоретико-методичних основ дослідження проблеми сексуального насильства над дітьми серед учнівської молоді.

У ньому проаналізовано різні наукові підходи та визначення понять «насильство», «домашнє насильство», «насильство в сім'ї» та «сексуальне насильство над дітьми».

Виділено ключові види сексуального насильства над дітьми, серед яких особливо слід зазначити:

- сексуальне насильство без фізичного контакту: до цього відносяться прояви на кшталт нав'язливих ласк, обмацувань, поцілунків, прихованого торкання інтимних частин тіла дитини; спричинення збентеження або сорому через погляди, словесні образи, непристойні висловлювання або сексуально забарвлені фрази; експліцитізм; спостереження за статевими органами дитини; вуаєризм; використання дитячої порнографії; телефонні дзвінки та повідомлення з сексуальним підтекстом; демонстрація мастурбації у присутності дитини.

- сексуальне насильство з імовірним фізичним контактом: це включає тертя статевого органу об тіло дитини; примус до мастурбації у

присутності дорослого; змушування дитини маніпулювати геніталіями дорослого; обмацування або інші дії, пов'язані зі статевими органами дитини; розпусні дії та імітація статевих зносин за допомогою пальця; інцест; примус до вагінальних, анальних або оральних статевих актів.

Окрім цього, були визначені основні форми реалізації сексуального насильства над дітьми:

- сексуальний примус – пред'явлення однією особою вимоги або пропозиції до іншої особи здійснити сексуальні дії з подальшим підкріпленням цієї вимоги фізичним і/або психологічним впливом, що обмежує волю жертви;

- сексуальне примушування – пред'явлення вимоги або пропозиції до іншої особи щодо вчинення сексуальних дій із використанням виключно психологічного тиску, який обмежує свободу волевиявлення дитини;

- сексуальне домагання – будь-які дії, спрямовані на нав'язування або реалізацію сексуальних проявів щодо неповнолітньої особи.

Також було визначено основні чинники, що сприяють збільшенню випадків сексуального насильства над дітьми. До провідних належать: трансформації соціально-економічного життя суспільства та ліберальне ставлення до сексуальності у громадській свідомості; кризи семи років та перехідний вік, які характеризуються значними фізіологічними та психологічними змінами; особливості психосексуального розвитку дитини, що не завжди відповідають її календарному віку; наявність віктимних рис характеру у дітей; вплив засобів масової інформації на формування свідомості неповнолітніх; недостатній рівень культури у задоволенні сексуальних потреб з боку кривдника.

Виділено характерні ознаки, які можуть свідчити про те, що дитина стала жертвою сексуального насильства. До таких ознак належать: схильність до таємності; уникнення спілкування з однолітками; знання термінів і жаргону, неприйнятних дітям відповідного віку; наявність

захворювань, що передаються статевим шляхом; надмірна зацікавленість або обізнаність у сексуальних питаннях; прояви агресії; сліди укусів; больові відчуття під час сечовипускання або нетримання сечі; анальний або вагінальний свербіж, висипи, синці, кровотечі, біль; рання проституція або вагітність; моделювання сексуальних сценаріїв у грі з іграшками; носіння великої кількості одягу або одягу, що максимально приховує тіло; нав'язлива мастурбація та інші прояви девіантної поведінки.

Також проаналізовано і визначено основні причини, що сприяють виникненню сексуального насильства над дітьми. Серед них виділяють: адиктивну поведінку; психічні розлади кривдника; травматичний досвід дорослих у дитинстві; перегляд дитячої порнографії; різні сексуальні відхилення, передусім педофілію; низьку самооцінку; негативне ставлення батьків до оточення та нереалістичні соціальні очікування щодо дитини; конфлікти або насильство в родині; присутність вітчима або прийомних батьків у сім'ї; недостатньо розвинену систему превентивної політики держави; пандемію COVID-19; війну та пов'язані з нею обставини.

Досліджено вплив та наслідки сексуального насильства над дітьми на їхнє повсякденне життя, встановлено, що ця соціальна патологія завдає серйозної шкоди психіці та ще не повністю сформованому організму дитини. До ключових наслідків сексуального насильства над дітьми відносяться: травматичні стресові реакції, такі як безсоння, нічні кошмари, страх; нервово-психічні порушення, зокрема гіперсексуальність, депресія, суїцидальна поведінка, порушення статевої ідентифікації, проституція, розвиток шизофренії; ушкодження генітальної та анальної зон; інфікування ВІЛ/СНІДом та іншими інфекційними захворюваннями, що передаються статевим шляхом, а також можливі вагітність, аборт або безплідність; прояви адиктивної поведінки; психологічні порушення, включаючи низьку самооцінку, почуття безнадії, агресію, імпульсивність, жорстокість; погіршення навчальних досягнень через втрату інтересу до

навчання, секцій, погану концентрацію, зниження пам'яті, недисциплінованість; поведінкові відхилення, такі як нав'язлива мастурбація, підвищена зацікавленість сексуальними темами, демонстрація геніталій (ексгібіціонізм), агресивна сексуальна поведінка.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ СЕРЕД УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Дослідження стану обізнаності неповнолітніх щодо сексуального насильства над дітьми та форм і методів його запобігання

З метою визначення рівня обізнаності неповнолітніх щодо сексуального насильства над дітьми, а також знань про способи його запобігання, було проведено анкетування серед учнів віком від 12 до 17 років Ліцею № 129 Дніпровського району м. Києва. У дослідженні взяли участь 63 школяра. Розподіл учасників за віком наведено у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Розподіл респондентів за віком (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	12-13	20
2	14-15	40
3	16-17	40

Згідно з даними, представленими в Таблиці 2.3, серед опитаних найбільшу частку складають учні віком 14–15 та 16–17 років. Учні віком 12–13 років становлять близько 20 % від загальної кількості респондентів. Це дозволяє зробити висновок, що переважну більшість учасників дослідження становлять старші підлітки, які, ймовірно, мають кращу обізнаність щодо проблеми сексуального насильства над дітьми.

Хоча війна вплинула на тимчасове місце проживання опитаних учнів, це не справило значного впливу на їхній рівень обізнаності щодо проблеми сексуального насильства над дітьми.

Таблиця 2.4

Розподіл респондентів за статтю (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Жіноча	70
2	Чоловіча	30

Аналізуючи дані Таблиці 2.4, можна відзначити, що серед опитаних 70 % становлять дівчата, а 30 % – хлопці. Таким чином, більшість респондентів – представниці жіночої статі, що обмежує можливість повністю та репрезентативно оцінити рівень обізнаності всіх неповнолітніх щодо сексуального насильства над дітьми. Водночас, враховуючи, що саме дівчата найчастіше стають жертвами такого насильства, оцінка їхньої поінформованості має особливе значення.

Ще одним аспектом анкетування було з'ясування, чи обізнані неповнолітні щодо поняття сексуального насильства. Узагальнення їхніх відповідей дозволило сформулювати розподіл, наведений у Таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл респондентів за тим, чи знають вони, що таке сексуальне насильство (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так	56,7
2	Колись чув/чула про таке поняття, але точного визначення не знаю	33,3
3	Ні	3,3
4	Ніколи не стикався/стикалася з таким терміном	6,7

5	Важко сказати	0
---	---------------	---

Аналізуючи дані таблиці 2.5, можна констатувати, що більшість респондентів – 56,7 % – точно знають, що таке сексуальне насильство. Ще 33,3 % учнів зазначили, що чули про це поняття, але не можуть його чітко визначити. 6,7 % респондентів повідомили, що ніколи не стикалися з цим питанням, а 3,3 % – що не розуміють значення терміну. Жоден з опитаних не обрав варіант «важко відповісти». Таким чином, узагальнюючи, можна зробити висновок, що майже всі опитані учні або добре обізнані про сексуальне насильство, або хоча б знайомі з цим поняттям, що свідчить про його актуальність та поширеність.

Наступним етапом дослідження було з'ясування, чи знають неповнолітні про сексуальне насильство саме щодо дітей. Узагальнені відповіді респондентів подано на рисунку 2.1.



Рис. 2.1 Розподіл респондентів за тим, чи знають вони, що таке сексуальне насильство над дітьми (у % № = 30)

Аналізуючи дані, представлені на рисунку 2.1, можна відзначити, що більшість респондентів – 53,3 % – правильно розуміють, що сексуальне насильство над дітьми передбачає залучення неповнолітньої особи до прямих або непрямих дій сексуального характеру з іншою особою задля задоволення чи іншої вигоди цієї особи. Водночас 23,3 % опитаних вважають, що сексуальне насильство над дітьми охоплює лише фізичні дії сексуального характеру, а ще 23,3 % вважають, що це примушування дітей іншими дітьми або дорослими до статевого контакту. Жоден із респондентів не зазначив, що сексуальне насильство може включати використання дітей як сексуального об'єкта для матеріальної вигоди. Таким чином, хоча більшість учнів обрали правильний варіант відповіді, майже половина респондентів допустили помилки, що свідчить про недостатній рівень обізнаності щодо сутності поняття «сексуальне насильство над дітьми».

Ще одним аспектом, що досліджувався в ході анкетування, стало з'ясування того, наскільки респонденти вважають проблему сексуального насильства над дітьми актуальною в Україні. Узагальнення отриманих відповідей дозволило сформуванати розподіл, представлений у Таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Розподіл респондентів за їх визначенням актуальності проблеми сексуального насильства над дітьми в Україні (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Дуже актуальна, через повномасштабне вторгнення окупантів на територію України	43,3
2	Актуальна, як і завжди, адже проблема	46,7

	існує не один рік	
3	Не актуальна, тому що зараз є велика кількість інших, більш серйозних проблем	0
4	Важко сказати	10

Аналізуючи результати, наведені в Таблиці 2.6, можна зазначити, що думки старшокласників майже рівномірно розподілилися. Так, 46,7% респондентів вважають, що проблема сексуального насильства над дітьми завжди була актуальною, оскільки ця патологія існує вже багато років, тоді як 43,3% учнів вважають, що ця проблема набула ще більшої актуальності у зв'язку з повномасштабним вторгненням окупантів в Україну. 10% опитаних зазначили, що їм важко відповісти на це питання, і жоден із респондентів не обрав варіант, що проблема сексуального насильства над дітьми не є актуальною через наявність інших більш серйозних проблем. Таким чином, можна зробити висновок, що більшість учнів правильно усвідомлюють актуальність проблеми, а нині вона є особливо значущою.

Наступним аспектом анкетування було з'ясування причин, через які небагато дітей визнають, що стали жертвами сексуального насильства. Узагальнені відповіді респондентів наведено на Рисунку 2.2.

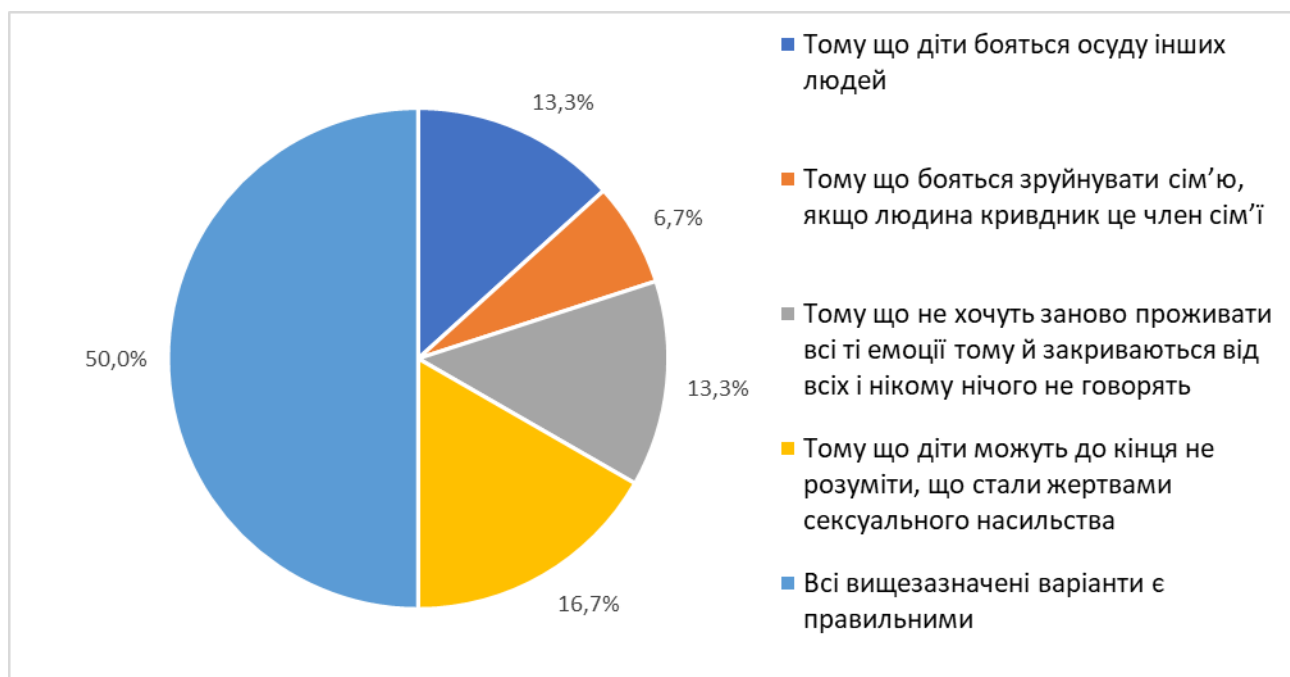


Рис. 2.2 Розподіл респондентів за тим, як вони вважають, чому так мало дітей признаються, що стали жертвами сексуального насильства (у % № = 30)

На основі даних, наведених на Рисунку 2.2, можна зазначити, що половина (50%) опитаних респондентів обрали варіант відповіді, який вказує на правильність усіх запропонованих причин, через які діти рідко зізнаються, що стали жертвами сексуального насильства.

Водночас частина учнів виділила окремі фактори серед чотирьох варіантів, які, на їхню думку, найчастіше змушують дітей мовчати. Так, 16,7% респондентів вважають, що неповнолітні не завжди усвідомлюють, що стали жертвами сексуальної експлуатації.

Ще 13,3% учнів зазначили, що діти приховують факт насильства через страх осуду оточення, а інші 13,3% вважають, що жертви просто не хочуть переживати травматичні емоції повторно та закриваються від оточення. 6,7% респондентів припустили, що діти, які стали жертвами інцесту, мовчать, боячись зруйнувати сім'ю.

Таким чином, узагальнено можна сказати, що половина опитаних дала повністю правильну відповідь, тоді як інша половина частково обрала варіанти, які теж відображають реальні причини, проте найбільш коректним було б зазначити, що всі запропоновані варіанти є правильними.

Наступним питанням анкетування було з'ясування того, чи вважають респонденти телефонні дзвінки з сексуальним підтекстом видом сексуального насильства над дітьми. Узагальнені відповіді респондентів наведено в Таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Розподіл респондентів за тим, чи вважають вони телефонні дзвінки із сексуальним підтекстом одним із видів сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так, тому що з неповнолітніми не слід говорити на сексуальні теми навіть по телефону	56,7
2	Ні, тому що це тільки дзвінок без сексуального контакту	23,3
3	Важко сказати, ніколи над цим не задумувався/задумувалася	20

Проаналізувавши результати, наведені у таблиці 2.7, можна зазначити, що більшість респондентів, а саме 56,7%, відповіли правильно, визнавши, що «брудні» телефонні дзвінки із сексуальним підтекстом дійсно належать до видів сексуального насильства над дітьми. Водночас 23,3% учнів вважають, що такі дзвінки не є сексуальним насильством, оскільки в них немає фізичного контакту з дитиною. Ще 20% респондентів

не замислювалися над цим питанням і не змогли дати чіткої відповіді. Таким чином, можна констатувати, що значна частина опитаних має достатній рівень обізнаності щодо видів сексуального насильства над дітьми, хоча додаткове навчання та роз'яснення з цього питання завжди будуть корисними.

Крім того, під час анкетування було розглянуто питання, спрямоване на з'ясування, чи вважають респонденти добровільний статевий акт із неповнолітньою дитиною не проявом сексуального насильства над дітьми. Узагальнені відповіді респондентів наведено у Таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Розподіл респондентів за тим, чи можна вважати, що добровільний статевий акт із неповнолітньою дитиною не є проявом сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так, тому що якщо дитина вирішила вступити в статеві відносини з кимось добровільно, то це вже не може бути сексуальне насильство	23,3
2	Ні, тому що сексуальним насильством вважаються будь-які дії, спрямовані на прямий чи непрямий контакт з неповнолітньою особою	53,3
3	Важко сказати	23,3

Проаналізувавши результати, наведені у таблиці 2.8, можна зазначити, що більшість респондентів, а саме 53,3%, відповіли правильно, усвідомлюючи, що сексуальним насильством вважаються будь-які дії, спрямовані на прямий або непрямий контакт із неповнолітньою особою, незалежно від її згоди. Водночас 23,3% учнів вважають, що якщо дитина добровільно вступає у статеві відносини, це не є сексуальним насильством,

а ще 23,3% не змогли надати чіткої відповіді. Таким чином, можна зробити висновок, що хоча більшість опитаних відповіла правильно, значна частина респондентів має недостатній рівень обізнаності щодо проявів сексуального насильства над дітьми.

Наступним питанням у процесі анкетування було виявлення чинників, які сприяють поширенню та зростанню випадків сексуального насильства над дітьми. Узагальнені результати наведено на рисунку 2.3.

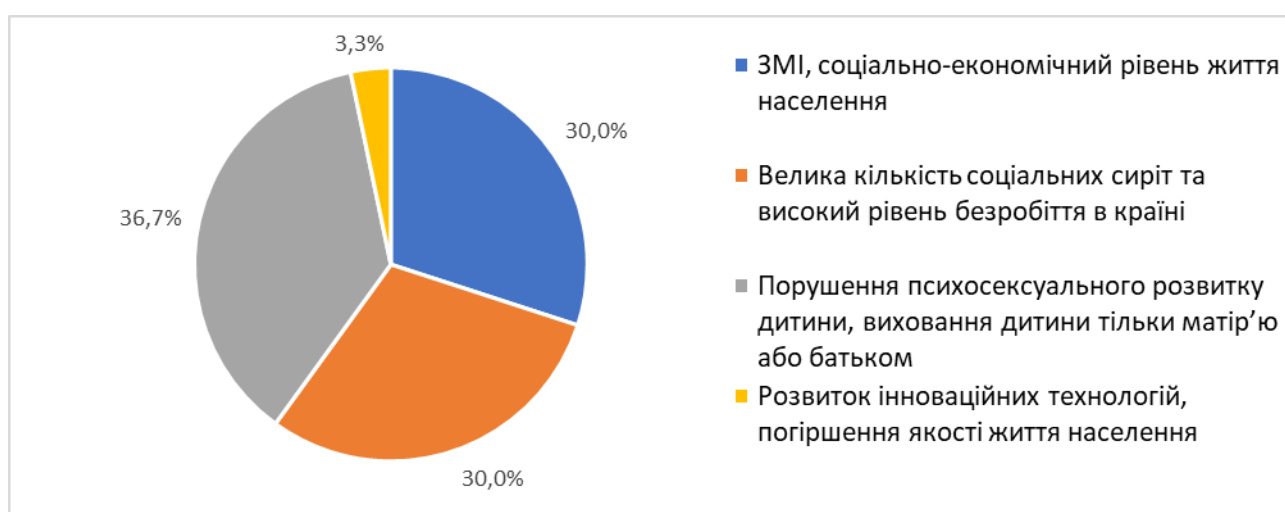


Рис. 2.3 Розподіл респондентів за чинниками, які призводять до зростання сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

На основі даних, представлених на рисунку 2.3, можна зробити висновок, що 36,7% опитаних респондентів вважають, що до чинників зростання сексуального насильства над дітьми належать порушення психосексуального розвитку дитини та виховання у неповній сім'ї (за відсутності одного з батьків). 30% учнів зазначили, що такими факторами є велика кількість соціальних сиріт та високий рівень безробіття в країні. 3,3% опитаних вважають, що розвиток інноваційних технологій і погіршення якості життя населення сприяють поширенню сексуального насильства над дітьми. Ще 30% респондентів обрали правильний варіант,

відзначивши, що ключовими чинниками є вплив ЗМІ та соціально-економічний стан населення.

Таким чином, можна констатувати, що знання про чинники, які сприяють зростанню сексуального насильства над дітьми, серед старшокласників є недостатнім, що свідчить про низький рівень обізнаності з цього питання.

Ще одним аспектом анкетування було визначення того, чи вважають респонденти, що однією з пріоритетних ознак сексуального насильства над дітьми є знання дитиною термінології та жаргону, що зазвичай не властиві її віковій категорії. Узагальнені результати наведено у Таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Розподіл опитаних за оцінкою того, чи є знання дитиною термінології та жаргону, що не характерні для її віку, однією з ключових ознак сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так, тому що тільки при сексуальному насильстві, дитина могла дізнатися ту чи іншу термінологію чи лексикон	26,7
2	Ні, тому що в сучасному суспільстві, діти можуть багато чого побачити чи прочитати в ЗМІ чи соціальних мережах	63,3
3	Важко сказати	10

Аналізуючи дані, наведені у Таблиці 2.9, можна відзначити, що 63,3% опитаних вважають, що знання дитиною термінології та жаргону сексуального характеру, який зазвичай не властивий дітям відповідного віку, не є ключовою ознакою сексуального насильства, оскільки сучасні діти можуть отримувати таку інформацію через ЗМІ або соціальні мережі.

26,7% респондентів вважають, що така лексика могла бути засвоєна лише у разі пережитого сексуального насильства, а 10% учнів не змогли дати відповідь.

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість підлітків дали неправильну відповідь, що свідчить про недостатній рівень обізнаності щодо ознак сексуального насильства над дітьми.

Ще одним аспектом анкетування було визначення основних причин поширення сексуального насильства над дітьми. Узагальнені відповіді респондентів наведено на Рисунку 2.4.

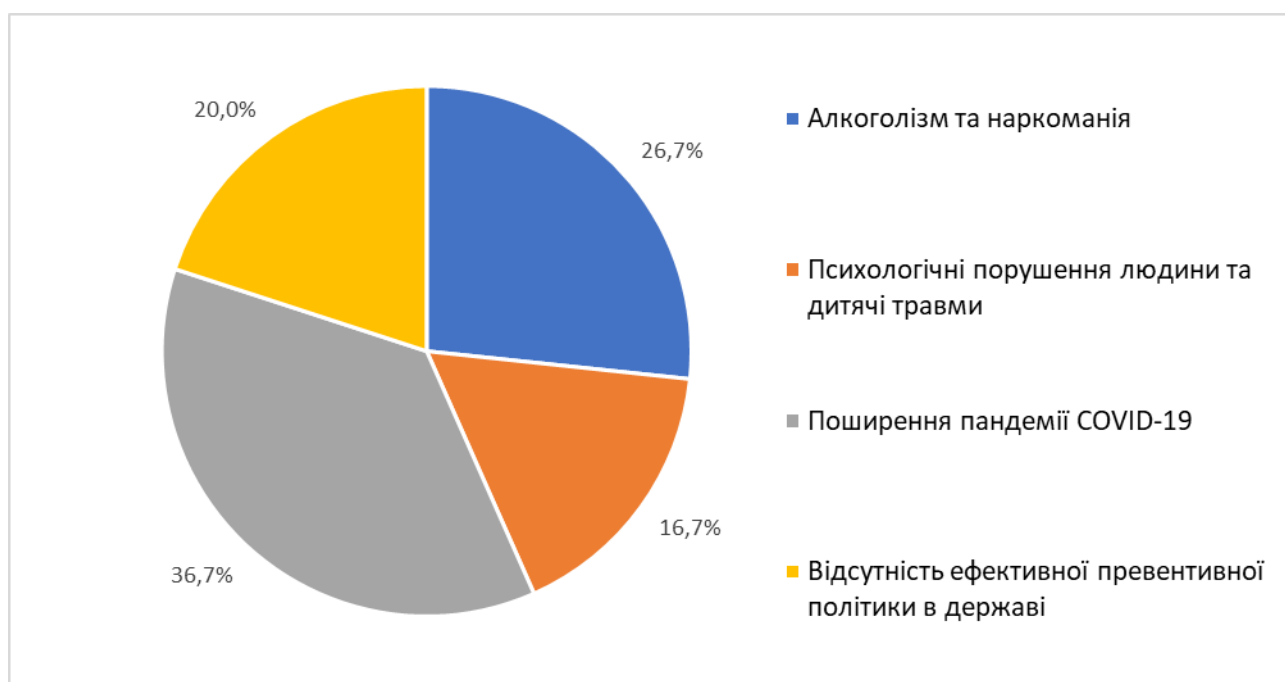


Рис. 2.4 Розподіл респондентів за основними причинами, які призводять до поширення сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

Аналізуючи дані, наведені на Рисунку 2.4, можна відзначити, що 36,7% опитаних учнів вважають, що головною причиною поширення сексуального насильства над дітьми є недостатній рівень обізнаності дітей щодо проявів цього явища. 20% респондентів вважають пріоритетною

причиною відсутність ефективного законодавчого регулювання щодо запобігання сексуальному насильству над неповнолітніми. 16,7% учнів зазначили, що поширення цієї патології пов'язане з великою кількістю соціальних сиріт та бездоглядних дітей, а 26,7% респондентів виділили серед причин поширення сексуального насильства алкоголізм та наркоманію в суспільстві.

Таким чином, можна зробити висновок, що лише 26,7% учнів дали правильну відповідь, що свідчить про низький рівень обізнаності неповнолітніх щодо причин поширення сексуального насильства над дітьми.

Наступним питанням анкетування було з'ясування, чи поінформовані учні про різні види сексуального насильства над дітьми у цифровому середовищі. Узагальнені відповіді респондентів наведено у Таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Розподіл респондентів за тим, чи знають вони про існування різноманітних видів сексуального насильства над дітьми у цифровому середовищі (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так, у цифровому середовищі є такі явища як секстинг, сексторшен та грумінг	56,7
2	Ні, ніколи не чув/чула про сексуальне насильство в мережі Інтернет	33,3
3	Важко сказати, щось таке чув/чула, але трактування не знаю	10

На основі даних, наведених у Таблиці 2.10, можна зробити висновок, що більшість опитаних, а саме 56,7%, обізнані про різні форми сексуального насильства над дітьми у цифровому середовищі, зокрема секстинг, сексторшен та грумінг. Водночас 33,3% учнів зазначили, що раніше не чули про сексуальне насильство в Інтернеті, а ще 10% не змогли відповісти на це запитання.

Таким чином, можна констатувати, що старші підлітки мають достатній рівень обізнаності щодо форм сексуального насильства в цифровому середовищі, проте значна частина респондентів потребує додаткового роз'яснення та розширення знань з цього питання.

Наступним питанням анкетування було визначення того, що слід віднести до негативних наслідків сексуального насильства над дітьми. Узагальнені відповіді учнів подані у Таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Розподіл респондентів за тим, що необхідно віднести до негативних наслідків сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Культурний та моральний занепад нації	43,3
2	Поширення проституції та торгівлі людьми	46,7
3	Збільшення кількості сиріт	10
4	Демографічну кризу	0

Аналізуючи дані з таблиці 2.11, можна зазначити, що 43,3% респондентів вважають, що одним із негативних наслідків сексуального насильства над дітьми є культурний та моральний занепад суспільства. 10% учнів вбачають пріоритетний наслідок у збільшенні кількості сиріт,

а 46,7% вважають, що основними негативними наслідками є поширення проституції та торгівля людьми. Жоден з опитаних не вважав демографічну кризу наслідком сексуальної експлуатації дітей.

Таким чином, можна зробити висновок, що думки старшокласників майже порівну розподілилися між варіантами, хоча правильним є визнання поширення проституції та торгівлі людьми, що свідчить про необхідність підвищення рівня обізнаності учнів щодо наслідків сексуального насильства над дітьми.

Ще одним аспектом анкетування було з'ясування, чи може сексуальне насильство над дитиною впливати на те, що вона в майбутньому може вчиняти злочини сексуального характеру. Узагальнені відповіді респондентів наведені у Таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Розподіл респондентів за тим, чи може сексуальне насильство над дитиною вплинути на те, що вона в подальшому сама може здійснювати різні злочини сексуального характеру (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так, тому що після здійснення сексуального насильства в дитини виникає серйозна психологічна травма, яка може призвести і до такого наслідку	73,3
2	Ні, тому що така дитина не захоче, щоб хтось іще відчував те, що він/вона вже відчув/-ла	10
3	Важко сказати	16,7

Аналізуючи дані, наведені в Таблиці 2.12, можна зазначити, що більшість респондентів, а саме 73,3%, відповіли правильно, оскільки існує висока ймовірність того, що дитина, яка зазнала сексуального насильства, отримує серйозну психологічну травму, що може призвести до вчинення різних сексуальних злочинів у майбутньому, включно з насильством над іншими дітьми. 10% учнів вважають, що така дитина навпаки не бажатиме, щоб хтось ще пережив те, що вона вже відчула, а 16,7% респондентів не змогли дати відповідь на питання.

Таким чином, можна зробити висновок, що старшокласники мають достатній рівень обізнаності щодо того, чи може сексуальне насильство над дітьми впливати на те, що дитина-жертва згодом сама стане кривдником.

Наступним аспектом анкетування було вивчення того, наскільки важливою умовою зменшення випадків сексуального насильства над дітьми є проведення профілактичної роботи з неповнолітніми. Узагальнені результати наводимо у Таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Розподіл учасників дослідження щодо їхньої думки про значущість проведення профілактичної роботи з неповнолітніми як умови зниження рівня сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Дуже важливо, тому що діти повинні знати, що таке сексуальне насильство та як не стати жертвою сексуальної експлуатації	83,3
2	Не важливо, тому що всеодно якщо хтось захоче здійснити сексуальне	10

	наси́льство над дитино́ю, то ця особа це зроби́ть	
3	Важко сказати	6,7

На основі даних із Таблиці 2.13 можна зазначити, що більшість респондентів, а саме 83,3%, правильно визнали проведення профілактичної роботи з неповнолітніми важливою умовою зменшення проявів сексуального насильства над дітьми, оскільки діти повинні розуміти, що таке сексуальне насильство та як уникнути сексуальної експлуатації. 10% учнів вважають, що профілактична робота не має значення, оскільки особа, яка має намір здійснити насильство, все одно це зробить, а 6,7% респондентів не змогли відповісти на питання. Отже, можна констатувати, що більшість дітей достатньо обізнані щодо важливості профілактичних заходів для запобігання сексуальному насильству над неповнолітніми.

Наступним питанням анкетування було визначення найбільш ефективного методу профілактики сексуального насильства над дітьми. Узагальнені відповіді респондентів наведено у Таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

Розподіл респондентів за найбільш дієвим методом профілактики сексуального насильства над дітьми (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Профілактичні програми та тренінги для неповнолітніх	63,3
2	Соціальна реклама	20
3	Профілактичні лекції	10
4	Профілактичні бесіди	6,7

Аналізуючи дані з Таблиці 2.14, можна зазначити, що більшість респондентів, а саме 63,3%, обрали правильний варіант – профілактичні програми та тренінги для неповнолітніх як найефективніший метод запобігання сексуальному насильству над дітьми. 20% учнів вважають, що соціальна реклама є дієвим засобом профілактики, 10% опитаних обрали профілактичні лекції, а 6,7% респондентів віддали перевагу профілактичним бесідам як найефективнішому методу.

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість старшокласників добре обізнані щодо профілактичних заходів, проте деяким учням все ще бракує знань про найбільш ефективні методи запобігання сексуальному насильству над дітьми.

Ще одним питанням анкетування було з'ясування того, куди необхідно звертатися у разі, якщо дитина стала жертвою або свідком сексуального насильства. Узагальнені відповіді респондентів наведено на Рисунку 2.5.



Рис. 2.5 Розподіл респондентів за тим, куди потрібно звернутися, якщо став/стала жертвою або свідком сексуального насильства (у % № = 30)

Аналізуючи дані, представлені на Рисунку 2.5, можна зазначити, що більшість респондентів (63,3%) обрали варіант, який передбачає, що всі запропоновані відповіді є правильними. Проте частина учнів з-поміж чотирьох варіантів обрала лише один, який, на їхню думку, є найбільш вірним і куди слід звертатися у випадку, якщо дитина стала жертвою або свідком сексуального насильства. Зокрема, 16,7% респондентів вважають, що потрібно повідомити батьків про подію, 13,3% вважають, що першочергово слід звернутися до поліції, а 6,7% опитаних упевнені, що варто розповісти про інцидент вчителю або класному керівнику. Жоден учень не зазначив, що звернувся б до організації «Ла-Страда Україна», ймовірно через незнання про її діяльність.

Узагальнюючи, можна констатувати, що більшість респондентів обрали правильну відповідь, тоді як інша частина відповіла частково правильно, оскільки кожен із варіантів може допомогти в тій чи іншій мірі, але найбільш коректним було б визнати, що всі запропоновані варіанти є правильними.

Наступним питанням анкетування було з'ясування, чи знайомі неповнолітні особисто з кимось, хто став жертвою сексуального насильства. Узагальнені відповіді респондентів наведено у Таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Розподіл респондентів за тим, чи неповнолітня особа знає когось особисто, хто став/стала жертвою сексуального насильства (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так, на жаль	3,3

2	Ні, на щастя ніхто з моїх знайомих не стикався в своєму житті із проблемою сексуального насильства	86,7
3	Не можу відповісти на це питання	6,7
4	Важко сказати	3,3

На основі даних із Таблиці 2.15 можна зазначити, що більшість респондентів (86,7%) не мають знайомих, які стикалися з проблемою сексуального насильства. Водночас 6,7% учнів не змогли відповісти на це питання, 3,3% опитаних не знали, що сказати, а ще 3,3% мають таких знайомих.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема сексуального насильства над дітьми, на щастя, не зачепила знайомих більшості респондентів, але все ж таки існує певний відсоток осіб, яких вона торкнула. Це підтверджує актуальність профілактичної роботи, щоб забезпечити збереження високого рівня безпеки для дітей.

Останнім питанням анкетування було з'ясування, чи зазнавала дитина особисто сексуального насильства. Узагальнені відповіді респондентів наведено у Таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Розподіл респондентів за тим, чи дитина особисто зазнавала сексуального насильства (у % № = 30)

Код	Варіант відповіді	%
1	Так	0
2	Ні	96,7

3	Не можу відповісти на це питання	3,3
4	Важко сказати	0

Проаналізувавши дані, наведені у таблиці 2.16, можна констатувати, що майже всі респонденти, а саме 96,7%, не стикалися з проявами сексуального насильства в своєму житті. Водночас 3,3% учнів, тобто одна особа з вибірки, не змогла дати відповідь на це запитання, що може свідчити про можливе існування такого досвіду. Жоден респондент не підтвердив безпосередньо, що став жертвою сексуального насильства, і ніхто не обрав варіант «важко відповісти».

Таким чином, можна зробити висновок, що на щастя, майже всі старшокласники не зазнавали сексуального насильства. Проте для збереження цієї тенденції важливо продовжувати проведення профілактичних заходів, спрямованих на підвищення обізнаності неповнолітніх щодо сексуального насильства над дітьми.

За результатами дослідження встановлено, що більшість респондентів мають достатній рівень знань про сексуальне насильство над дітьми, а також про форми та методи його запобігання. Водночас окремі питання потребують додаткового опрацювання та ознайомлення.

Зокрема, для ефективної профілактичної роботи необхідно глибше розуміти поняття, актуальність та види сексуальної експлуатації неповнолітніх. Важливим є також знання проявів, факторів та ознак сексуального насильства над дітьми, а також усвідомлення причин і наслідків поширення цієї соціальної патології.

Особливу увагу слід приділити тому, куди слід звертатися у випадку, якщо дитина стала жертвою або свідком сексуального насильства, оскільки це має критичне значення для мінімізації поширення даної проблеми.

Виявлено, що рівень обізнаності дітей віком 12–13 років щодо профілактики сексуального насильства є дещо нижчим, що можна пояснити недостатньою віковою зрілістю для повного усвідомлення глибини цієї соціальної проблеми.

Отже, проведене анкетування, спрямоване на визначення рівня обізнаності неповнолітніх щодо сексуального насильства над дітьми та способів його запобігання, дозволило визначити питання, які потребують додаткової уваги для підвищення ефективності профілактичної діяльності серед старшокласників.

2.2. Зміст, форми та методи профілактики сексуального насильства над дітьми

Щоб запобігти будь-якій соціальній проблемі, у суспільстві застосовують різноманітні профілактичні заходи, включно з тренінгами, заняттями, соціальною рекламою та іншими формами роботи. Адже ефективне обмеження поширення певної проблеми потребує комплексного підходу та врахування різних аспектів соціальної патології.

Проблема сексуального насильства над дітьми не є винятком. Її поширення останнім часом змушує науковців та практиків розробляти різні форми та методи профілактики цього явища.

Щоб краще зрозуміти форми та методи профілактичної роботи, варто визначити суть поняття «профілактика». Термін «профілактика» охоплює систему комплексних заходів – державних, суспільних, медико-санітарних, психологічних та інших, спрямованих на запобігання виникненню та розвитку соціальних патологій.

Соціальна профілактика має на меті запобігання соціальним проблемам чи кризам у житті окремих осіб або груп, а також недопущення ускладнення наявних проблем. Вона включає комплекс економічних, правових, політичних, медичних та психолого-педагогічних заходів, що

спрямовані на обмеження, локалізацію та мінімізацію негативних явищ у суспільстві. Ефективна профілактика передбачає своєчасне виявлення та корекцію негативних інформаційних, педагогічних, психологічних та організаційних факторів, які можуть призводити до девіацій у психологічному та соціальному розвитку дітей і молоді, їх поведінці, організації дозвілля та життєдіяльності [4].

Соціально-профілактична діяльність спрямована на виявлення, усунення та нейтралізацію причин, факторів та умов, що можуть викликати різні негативні явища та дестабілізувати суспільство. До таких явищ належить і сексуальне насильство над дітьми.

Розрізняють загальну (передбачає проведення превентивних заходів, спрямованих на запобігання виникненню певних проблем або соціальних патологій у майбутньому) та спеціальну (охоплює систему заходів, які спрямовані на запобігання та локалізацію конкретних негативних явищ у поведінці окремої особи) профілактику:

За стадіями розвитку проблеми профілактичні заходи поділяють на первинну, вторинну та третинну. Первинна профілактика переважно носить інформаційний характер і спрямована на формування у людини неприйняття та категоричної відмови від шкідливих звичок чи девіантної поведінки. Вторинна профілактика покликана обмежити наявні негативні явища в суспільстві, запобігти їх загостренню та мінімізувати наслідки для особистості. Третинна профілактика спрямована на попередження повторних проявів девіантної поведінки у людей, які вже мали подібні проблеми [4].

Попередження насильства на різних рівнях (первинному, вторинному, третинному) та стосовно різних соціальних патологій включає такі основні завдання:

- виявлення індивідуальних факторів ризику та вжиття заходів для зміни поведінки особистості;

- вплив на міжособистісні стосунки та створення здорового психологічного клімату в сім'ї, включно з наданням професійної підтримки сім'ям, які опинилися у складних життєвих умовах;
- моніторинг місць великого скупчення людей, таких як школи, робочі місця та житлові приміщення, і вирішення проблем, що там виникають;
- протидія гендерній нерівності та шкідливим соціальним звичаям і установкам;
- вплив на культурні, соціальні та економічні чинники, що сприяють насильству, та впровадження заходів для їх корекції, включно зі зменшенням соціальної нерівності та забезпеченням рівного доступу до ресурсів, товарів, послуг і можливостей [23].

Можна зазначити, що всі перелічені завдання мають значення для профілактичної діяльності стосовно будь-яких соціальних проблем. Проте кожна соціальна патологія має свої особливості, зокрема сексуальне насильство над дітьми. Тому доцільно більш детально розглянути профілактичні завдання саме на первинному рівні, оскільки для дослідження проблеми сексуального насильства над дітьми було обрано саме цей рівень. Первинну профілактику зазвичай проводять у навчальних закладах або під час спеціалізованих тренінгів, адже вона є найбільш інформативною та корисною для неповнолітніх.

Отже, первинна профілактика – це робота з дітьми, які ще не стали жертвами прямого чи непрямого сексуального насильства і не були втягнені у комерційну сексуальну експлуатацію. Вона включає систему дій, спрямованих на формування позитивних і стресостійких моделей поведінки [54].

Крім того, первинна профілактика сексуального насильства над дітьми передбачає комплекс заходів, спрямованих на попередження виникнення чинників ризику сексуального насильства, а також на

формування в суспільстві культури ненасильницьких відносин, толерантності та чуйності. Необхідною умовою є також неприйняття насильницьких методів виховання та насильницьких взаємин у суспільстві загалом. Ефективним інструментом первинної профілактики можуть слугувати різноманітні превентивні програми [19].

До ключових завдань первинної профілактики сексуального насильства над дітьми можна віднести:

- підвищення компетентності батьків у питаннях виховання, сексуальної освіти та раннього розвитку дитини; впровадження програм підготовки молоді до сімейного життя;
- розробка профілактичних програм для позакласних занять, спрямованих на запобігання насильству, зокрема сексуальному;
- впровадження освітніх та просвітницьких ініціатив, які допомагають уникати насильницької поведінки серед дітей та дорослих;
- ліквідація зон підвищеного ризику, таких як погано освітлені вулиці, покинуті або занедбані приміщення без охорони; підвищення патрулювання на таких територіях; забезпечення безпечного розташування зупинок громадського транспорту;
- підвищення кваліфікації фахівців, які працюють у сфері захисту дітей та профілактики насильства, серед яких соціальні педагоги, соціальні працівники, поліцейські, судді, лікарі, психологи, вчителі, працівники служб у справах дітей, працівники прокуратури та інші;
- розширення організації та проведення заходів на державному та місцевому рівнях, спрямованих на профілактику насильства, формування чуйності, толерантності та гуманізму, зокрема акцій на кшталт «16 днів без насильства» [49].

Якщо розглядати роль соціального педагога чи соціального працівника у профілактиці сексуального насильства над дітьми, ключовим є проведення просвітницької роботи з батьками, створення сприятливих

умов для розвитку дітей та підлітків, їх адаптації до мікросоціуму та координація дій з іншими освітніми інститутами. Психопрофілактична діяльність займає особливе місце в роботі соціального працівника щодо запобігання сексуальної агресії серед дітей і підлітків [55].

До заходів профілактичного характеру щодо неповнолітніх належить робота у неблагополучних сім'ях, де діти можуть зазнавати або вже зазнають насильства чи жорстокого поводження. Втручання в життєві обставини підлітка часто потребує істотної зміни його умов життя. Для посилення захисних ресурсів неповнолітніх важливо надавати інформацію про існування служб і організацій, що надають допомогу жертвам насильства [16].

Також важливим елементом профілактики насильства на індивідуальному рівні є програми соціального розвитку, спрямовані на зменшення девіантної поведінки та насильства серед підлітків. У рамках таких програм застосовують різноманітні методи, зокрема підвищення рівня знань, розвиток навичок спілкування з однолітками та формування позитивних якостей у дитини. Зазвичай ці програми реалізуються у школах для всіх учнів і спрямовані на розвиток наступних умінь:

- самоконтроль та управління власною поведінкою;
- ефективні навички спілкування;
- вирішення соціальних проблем;
- конструктивне врегулювання конфліктів [23].

Згідно з даними ВООЗ, подібні програми довели свою ефективність у зменшенні проявів насильства серед дітей та молоді, а також у розвитку їхніх комунікативних навичок. Особливо результативними вони виявляються, коли застосовуються для дітей дошкільного віку або учнів початкових класів.

На рівні міжособистісних взаємостосунків ефективними є:

- програми для дітей і підлітків, що формують негативне ставлення до будь-яких проявів насильства;

- тренінгові програми для підлітків, спрямовані на формування здорового способу життя та попередження девіантної поведінки (вживання наркотиків, небезпечні сексуальні практики, підліткова вагітність, інфекції, що передаються статевим шляхом), що знижує ризик прояву насильницької поведінки в майбутньому;

- тренінги для батьків, що покращують родинні стосунки та виховні навички, сприяючи зменшенню насильства в сім'ї та зміцненню емоційного контакту між батьками і дітьми.

На рівні суспільства заходи включають:

- інформаційні кампанії, спрямовані на зміну соціальних і культурних норм щодо насильства;

- вдосконалення роботи державних установ і структур, відповідальних за запобігання насильству, включаючи сексуальне, та їхню активну співпрацю з громадським сектором [23].

Особливе значення у профілактиці сексуального насильства над дітьми має формування культури міжстатевих відносин, основою якої є усвідомлення власної людської гідності. Саме це почуття визначає моральне ставлення людини до себе, інших людей та навколишнього світу [55].

Оскільки сексуальне насильство над дітьми є складною та серйозною соціальною проблемою, для його профілактики застосовують різні форми та методи роботи. До найбільш поширених і ефективних форм профілактичної діяльності можна віднести: ігри; профілактичні заходи; соціальну рекламу; дискусії; круглі столи; фото- та відеолекторії тощо.

Щодо методів первинної соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми, то ефективними є: інформування, демонстрація на власному прикладі, переконання, робота в громаді, сім'ї та

мікросередовищі, метод «рівний – рівному» тощо [10]. Також до методів належать профілактичні бесіди та лекції. Проте найбільш дієвими залишаються профілактичні програми та тренінги. Саме цим обґрунтована мета даної випускної кваліфікаційної роботи – розробка програми (циклу заходів) соціально-педагогічної профілактики сексуального насильства над дітьми у закладі загальної середньої освіти із застосуванням методу кейсів.

Назва програми: «Мое тіло: моя власність».

Цільова аудиторія: учні ліцею № 129 Дніпровського району м. Києва.

Вид профілактики: первинна.

Мета програми: формування у підлітків достатнього рівня обізнаності щодо сексуального насильства та безпечної поведінки у реальному та віртуальному середовищі, а також розвиток моделі безпечної сексуальної поведінки.

Завдання програми:

- підвищення рівня обізнаності учнів щодо видів і проявів сексуального насильства;
- сприяння формуванню ціннісного ставлення до репродуктивного та сексуального здоров'я;
- розгляд ризиків небезпечної сексуальної поведінки;
- розвиток моделі безпечної сексуальної поведінки;
- відпрацювання навичок прийняття усвідомлених рішень [17];
- розкриття особистісного потенціалу учасників тренінгової групи та сприяння усвідомленню і прояву їхніх сильних сторін.

Відповідно до мети та завдань програми, а також із врахуванням відповідних джерел, було розроблено її зміст (Додаток Б).

Програма включає чотири заняття, кожне з яких триває приблизно 1,5–2 години.

Загальні особливості проведення занять програми:

- Кожне заняття починається зі структурованих вправ: привітання, знайомство, повторення або ознайомлення з правилами роботи в групі, рефлексія попереднього заняття для закріплення отриманої інформації. Після цього педагог-тренер повідомляє учасникам мету та завдання конкретного тренінгового заняття.

- Включає вправи, спрямовані на формування позитивної взаємодії у групі.

- Наприкінці заняття проводиться рефлексія: підбиття підсумків, обговорення засвоєного матеріалу, можливість для учасників висловити свої думки, поставити запитання або поділитися емоціями.

Основний метод програми – метод кейсів (case-study). Він передбачає детальний аналіз та осмислення конкретного кейсу, актуалізацію необхідних знань для вирішення проблемної ситуації, відображеної у кейсі. Кожен учасник пропонує власні варіанти вирішення на основі особистого досвіду та знань. Педагог-тренер під час роботи з кейсами стимулює дискусію та обговорення в групі, при цьому запобігає виникненню конфліктів.

Додаткові методи, що використовуються у програмі:

1. Айс-брейкери та руханки – сприяють емоційній розрядці учасників, зміні виду діяльності та переключенню уваги.

2. Мозковий штурм – використовується для швидкого генерування ідей щодо специфічних проблем учасників. Після презентації проблеми всі висловлюють свої ідеї, коментарі та думки, пов'язані з цією ситуацією.

3. Інформаційні повідомлення – дозволяють за короткий час надати учасникам необхідну інформацію.

Отже, як уже зазначалося раніше, профілактична робота є ключовим елементом у запобіганні поширенню сексуального насильства над дітьми. Для мінімізації проявів цієї проблеми важливо забезпечити дітей повною

інформацією про саму патологію, її різновиди та прояви. Не менш важливим є ознайомлення неповнолітніх із методами та формами запобігання сексуальному насильству, а також з установами та організаціями, які можуть надати допомогу у випадку, якщо дитина стала свідком або жертвою насильства чи експлуатації.

Висновки до другого розділу

Цей розділ магістерської роботи присвячений дослідно-експериментальній перевірці заходів соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми серед учнів закладів загальної середньої освіти.

У рамках дослідження було визначено рівень обізнаності дітей середнього та старшого підліткового віку щодо теми сексуального насильства над дітьми, а також їхнє розуміння різних аспектів цієї проблеми. Зокрема, оцінювалося, наскільки добре учні орієнтуються у видах, проявах, ознаках та чинниках сексуального насильства. Дослідження також дало змогу з'ясувати, наскільки діти обізнані про можливі наслідки сексуального насильства та куди слід звертатися у випадку, якщо дитина стала свідком або жертвою такого насильства чи сексуальної експлуатації.

Останні блоки опитування були спрямовані на виявлення того, чи мали учасники анкети знайомих, які стали жертвами сексуального насильства, або чи мав сам респондент подібний негативний досвід у житті.

Результати показали, що більшість дітей середнього та старшого підліткового віку достатньо обізнані у темі сексуального насильства над дітьми. Водночас виявлено низку питань, які потребують додаткової уваги для повнішого розуміння проблеми.

У цьому розділі також визначено, що профілактика включає комплекс правових, медичних, соціально-педагогічних, психологічних та інших заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню певних суспільних проблем.

Крім того, було встановлено, що до основних форм профілактики сексуального насильства над дітьми належать: різноманітні ігрові активності; профілактичні заходи; соціальна реклама; дискусії; круглі столи; фото- та відеолекторії тощо.

Що стосується методів профілактики, то найбільш ефективними визнані: профілактичні програми та тренінги, лекції та бесіди, інформування, демонстрація особистого прикладу, переконування, робота в громаді, мікросередовищі та сім'ї, а також метод «рівний – рівному».

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення та наукове опрацювання проблеми профілактики сексуального насильства над дітьми, що відображено у аналізі теоретичних засад профілактики, обґрунтуванні та розробці програми соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти з використанням методу кейсів (case-study).

Результати проведеного дослідження підтвердили досягнення поставленої мети, реалізацію завдань і дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Проведений аналіз наукових джерел, нормативно-правових документів та результатів емпіричного дослідження дозволяє дати комплексну характеристику проблеми сексуального насильства над дітьми. Насамперед було визначено основні види сексуального насильства, до яких належать фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальна експлуатація у цифровому середовищі, що включає секстинг, грумінг та поширення дитячої порнографії. Кожен із цих видів характеризується специфічними проявами та наслідками для фізичного та психічного розвитку дитини, що підкреслює необхідність системного підходу до профілактики та захисту неповнолітніх.

Визначення чинників, які сприяють поширенню сексуального насильства, показало, що вони мають комплексний характер та поєднують індивідуальні, сімейні та соціальні аспекти. Серед індивідуальних факторів слід зазначити психосексуальну незрілість дитини, низький рівень обізнаності про власні права та особистісні межі. До сімейних чинників відносять неповні або дисфункціональні сім'ї, недостатню увагу та контроль з боку батьків, а також наявність насильницьких моделей виховання. Соціальні та економічні чинники включають високий рівень безробіття, бідність, бездоглядність дітей, соціальну ізоляцію та

поширення негативного впливу мас-медіа, що створює сприятливе середовище для насильницької поведінки.

Ознаки сексуального насильства над дітьми проявляються як у поведінкових, так і в емоційно-психологічних реакціях дитини. Серед них виділяють незвичну сексуалізовану поведінку, знання термінології, що не відповідає віку, раптові зміни поведінки, страх перед окремими дорослими чи певними ситуаціями, соціальну ізоляцію, а також проблеми зі здоров'ям, включно з психосоматичними проявами. Виявлення цих ознак є важливим індикатором для своєчасного втручання фахівців.

Причини сексуального насильства над дітьми включають як особистісні характеристики кривдника, так і системні фактори соціального середовища. До них відносять недостатній рівень правової культури, відсутність ефективних соціально-профілактичних програм, недостатній контроль за поведінкою дорослих у дитячих колективах та негативний вплив сучасних медіа.

Таким чином, комплексний аналіз видів, форм, ознак та причин сексуального насильства над дітьми демонструє, що ця проблема носить мультифакторний характер і потребує одночасного впливу на різні рівні – індивідуальний, сімейний, соціальний та державний. Успішне запобігання та мінімізація проявів сексуального насильства можливі лише за умови системної профілактичної роботи, підвищення обізнаності дітей та батьків, посилення правового регулювання та соціальної підтримки уразливих категорій населення.

2. Проведене дослідження дозволило визначити зміст, основні форми та методи соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти. Соціальна профілактика виступає комплексним засобом запобігання проявам сексуального насильства, який включає правові, психологічні, педагогічні та медико-санітарні заходи, спрямовані на підвищення обізнаності учнів, розвиток у

них навичок безпечної поведінки, а також створення безпечного соціального середовища. Основним змістовним компонентом соціальної профілактики є інформування неповнолітніх про види, форми та наслідки сексуального насильства, а також навчання дітей способам захисту себе від потенційної небезпеки, включаючи безпечну поведінку у реальному та віртуальному середовищі.

До найбільш поширених форм профілактичної роботи належать інтерактивні ігри, навчальні та тренінгові заходи, соціальна реклама, дискусії, круглі столи, лекції та фото- й відеолекторії. Вони дозволяють не лише залучити дітей до активного пізнання, а й сприяють розвитку їхньої здатності до аналізу та усвідомлення ризиків, формують критичне мислення щодо негативних соціальних явищ, включно з сексуальним насильством. Застосування цих форм у шкільному середовищі забезпечує інтеграцію профілактичних заходів у повсякденне навчання, що робить їх максимально доступними та ефективними для учнів різного віку.

Методи соціальної профілактики, які виявилися найбільш результативними, включають проведення профілактичних програм і тренінгів, лекцій та бесід, інформування, переконання, приклад дорослих, а також роботу в мікросередовищі – сім'ї, класі чи громаді. Особливо ефективним є метод кейсів (case-study), що дозволяє учням аналізувати конкретні ситуації, пропонувати власні варіанти вирішення проблеми та обговорювати їх у групі під керівництвом педагога-тренера. Важливу роль у процесі профілактики відіграє психопрофілактична робота, спрямована на розвиток у дітей соціальних навичок, управління поведінкою, вирішення конфліктів та формування культури толерантних і безпечних стосунків.

Соціальні працівники, залучені до профілактичної діяльності, виконують ключові функції: проводять просвітницьку роботу з батьками, сприяють створенню умов для нормального розвитку підлітків,

координують діяльність закладу з іншими освітніми й соціальними інститутами, а також організовують індивідуальну роботу з дітьми з груп ризику.

Таким чином, комплексний підхід до соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми в закладах загальної середньої освіти поєднує освітню, виховну та просвітницьку діяльність, інтерактивні та інформаційні методи, а також роботу з різними соціальними інституціями. Це забезпечує формування у дітей знань, навичок та ціннісних орієнтирів, необхідних для безпечної поведінки, зменшення ризику насильства та створення безпечного шкільного середовища.

3. Дослідження впливу та наслідків сексуального насильства над дітьми дозволило визначити широкий спектр негативних змін у психофізичному, соціальному та емоційному розвитку неповнолітніх. Сексуальне насильство є однією з найбільш серйозних соціальних патологій, що впливає на всі сфери життєдіяльності дитини, формує негативні поведінкові стереотипи та часто призводить до тривалих психоемоційних травм. Одним із основних наслідків сексуального насильства є розвиток психотравматичних станів, включаючи страх, тривожність, депресію, порушення сну, а також низьку самооцінку. Ці стани ускладнюють процес навчання, соціалізації та формування повноцінних міжособистісних відносин, що безпосередньо впливає на якість життя та життєві перспективи дитини.

Соціальні наслідки сексуального насильства також є значними. Діти, які зазнали такого досвіду, можуть проявляти агресивну або замкнуту поведінку, що ускладнює взаємодію з однолітками та дорослими. Крім того, є високий ризик повторення девіантної поведінки у майбутньому – деякі жертви сексуального насильства, не отримавши необхідної підтримки, можуть самі ставати кривдниками або потрапляти в ситуації насильства. Дослідження також показало, що сексуальне насильство

спричиняє фізичні наслідки, включно з травмами та хворобами, переданими статевим шляхом, що безпосередньо позначається на стані здоров'я дитини та її здатності до нормальної життєдіяльності.

Психологічні наслідки проявляються у формі посттравматичного стресового розладу, складнощів у встановленні довірливих стосунків, порушень концентрації уваги та мотивації до навчання. Такі зміни створюють додаткові ризики для успішної соціалізації та подальшого розвитку дитини, обмежують її участь у навчальному процесі та позакласній діяльності, а також впливають на взаємини з батьками та ровесниками.

Важливим аспектом є те, що своєчасне виявлення випадків сексуального насильства та надання підтримки жертвам дозволяє значною мірою мінімізувати негативні наслідки. Соціально-психологічна допомога, робота з фахівцями у сфері захисту дітей, підтримка батьків і педагогів створюють умови для відновлення психоемоційного стану та збереження безпеки дитини.

Отже, можна зробити висновок, що сексуальне насильство над дітьми має комплексний і багатовимірний негативний вплив на процес їх життєдіяльності, включаючи психічний, фізичний та соціальний аспекти. Виявлення, профілактика та надання спеціалізованої допомоги є ключовими для зменшення наслідків цієї патології, сприяння нормальному розвитку та адаптації дітей у соціумі, формування їхніх навичок безпечної поведінки і запобігання повторним проявам насильства.

4. У результаті проведеної роботи була розроблена програма соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми, орієнтована на учнів середнього та старшого підліткового віку в умовах закладу загальної середньої освіти, з використанням методу кейсів (case-study). Основна мета програми полягає у формуванні в неповнолітніх належного рівня обізнаності щодо проявів сексуального насильства та методів його

запобігання, розвитку навичок безпечної поведінки як у реальному, так і в цифровому середовищі. Важливим аспектом розробленої програми є інтерактивність та практична спрямованість, що забезпечує активну участь учнів у навчальному процесі, розвиток критичного мислення та уміння приймати усвідомлені рішення в ситуаціях ризику.

Програма складається із чотирьох занять тривалістю 1,5–2 години, кожне з яких має чітку структуру: вступні вправи для адаптації та рефлексії, основну частину з використанням кейсів для аналізу реальних або змодельованих ситуацій сексуального насильства, а також заключну частину, де учасники можуть обговорити отримані знання, висловити свої думки та поділитися емоціями. Метод кейсів дозволяє учням детально аналізувати проблемні ситуації, пропонувати власні варіанти вирішення, оцінювати наслідки вибору, а також формує навички відповідальної поведінки та самозахисту.

Крім методу кейсів, у програмі передбачені додаткові активності, що підвищують ефективність засвоєння матеріалу: мозковий штурм для спільного вироблення рішень, вправи-руханки та айс-брейкери для емоційного розвантаження та поліпшення взаємодії в групі, інформаційні повідомлення для швидкого ознайомлення з ключовими аспектами проблеми. Використання різноманітних форм і методів дозволяє охопити широкий спектр учнівських потреб, стимулює активну участь та підвищує рівень запам'ятовування матеріалу.

Розроблена програма сприяє формуванню у підлітків культури безпечних стосунків, толерантності, поваги до власної гідності та гідності інших людей. Вона також забезпечує інформування дітей щодо інституцій та служб, до яких можна звернутися у разі загрози або факту сексуального насильства. Практичне впровадження програми дозволяє підвищити рівень обізнаності учнів, сформувати у них навички безпечної поведінки та зменшити ризик виникнення ситуацій сексуальної експлуатації.

Таким чином, розроблена програма соціальної профілактики є комплексним та ефективним інструментом профілактичної діяльності у школі, що поєднує теоретичні знання з практичними вправами та методами інтерактивного навчання, спрямованими на захист дітей від сексуального насильства та формування безпечного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. Денисюк та ін. ; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород: РІК-У, 2023. 420 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47338/>.
2. Балдинюк О. Д. Соціальна допомога жертвам домашнього насильства. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 трав. 2015 р.). Одеса, 2015. С. 83–86.
3. Барко В. В. Напрями та засоби протидії домашньому насильству (за результатами вивчення зарубіжного досвіду). *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження : сучасні виклики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3 черв. 2021 р. Київ, 2021. С.18–23.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
5. Блага А. Б. Вторинна профілактика насильства в сім'ї. *Питання кримінального права та кримінології. Право і суспільство*. № 3. 2012. С. 170–175.
6. Бутенко О. Г. Нормативно-правове забезпечення попередження жорстокого поводження та домашнього насильства над дітьми. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2021. Вип. 77. Т. 1. С. 18–23.
7. Вайнола Р. Х., Мельничук В. О. Проблема профілактики залучення підлітків до комерційного сексу в сучасних наукових дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. Київ, 2019. Вип. 26. С. 10–16.
8. Валах О. О. Проблеми дослідження психологічних особливостей проституції неповнолітніх. *Соціально-гуманітарні аспекти*

розвитку сучасного суспільства : матеріали всеукр. наук. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів ф-ту інозем. філології та соц. комунікацій, м. Суми, 19-20 квіт. 2012 р. Суми, 2012. Ч. 2. С. 91–95.

9. Вовк А. А. Домашнє насильство в Україні: гендерна обумовленість та історіографія проблеми. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 2. С. 22–31.

10. Герасименко В., Лещенко Є. Соціальна робота з протидії насильства та жорстокого поводження з дітьми у сім'ї. *Соціальна робота: виклики сьогодення* : зб. наук. пр. за матеріалами X міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2021. С. 25–31.

11. Гловюк І. Ратифікація Стамбульської конвенції та доказування сексуального насильства (ст. 153 КК України) : досвід та тенденції. 2022. URL: <http://jurfem.com.ua/ratyfikatsiya-stambulskoi-konventsii-ta-dokazuvannya-sexualnoho-nasylnstva/>.

12. Гузік У. Технології соціальної роботи щодо профілактики сімейного насильства над дітьми. Вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль. С. 248–252.

13. Гуменюк, А. Є. Домашнє насильство в Україні. Одеса, 2019. 45 с.

14. Гусейнова А. М. Домашнє насилля над дітьми : матеріали 76-ї наук. конф. проф.-виклад. складу і наук. працівн. екон.-прав. факультету ОНУ імені І. І. Мечникова, м. Одеса, 24–26 листоп. 2021 р. Одеса : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021.

15. Даниленко А. В., Спіріна Т. П. Сексуальна освіта як складова здорового способу життя підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 104–109. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua>

16. Дикіна Л. В. Гендерні стереотипи та гендерне насильство. *Гендерна конструкція соціуму: історія і сучасність* : зб. матеріалів

міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 20-21 травн. 2020 р. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2020. 206 с.

17. Дуля А., Лехолетова, М., Спіріна, Т. (2025). Етапи та методи прийняття ефективних рішень у професійній діяльності соціальних працівників. Ввічливість. *Humanitas*, (2), 123–133. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.17>.

18. Журавель Т. В. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 242 с.

19. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності. *Соціальна педагогіка* : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 85–101

20. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей. *Соціальна педагогіка* : навч. посібник / за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 197–209.

21. Загайкевич І. Проблема сексуального насильства над дітьми. *Інформаційний лист. Вінницький обласний центр здоров'я*. Вінниця, 2017.

22. Заєць С. С. Вступ до спеціальності "Соціальна робота" в схемах і таблицях : навч. посіб. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. 58 с.

23. Запобігання та протидія домашньому насильству : інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с.

24. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. навч.-метод. посіб. В. Л. Андрєєнкова та ін. Київ: ФОП Нічога С. О. 2020. 196 с.

25. Карпенко, О., Петрович, Ж., Спіріна, Т. (2025). Розвиток соціальних навичок підлітків у контексті сексуальної освіти. *Social Work and Education*, Vol. 12, No. 3. pp. 367-374.

26. Ковальська В. Ю. Особливості захисту дитини від сексуального насильства у законодавстві України та міжнародних нормативно-правових актах. *Науковий вісник. Серія юридична*. №4, 2018. С. 250–260.
27. Козирєв М. П. Насильство у сім'ї як соціально-психологічна проблема. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 202–207.
28. Копйова І. А. Кримінально-правова кваліфікація дитячого секстингу, сексторшену і онлайн-грумінгу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. Харків, 2021. № 2(16). С. 209–222.
29. Кубійович У. І. Віктимність сімейно-побутових стосунків. Одеса, 2014. 70с.
30. Куковинець Д. О. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в інтернеті в умовах пандемії COVID-19: до питання домагання дитини для сексуальних цілей. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Т. 1. С. 74–83.
31. Кушнірчук О. Р. Соціально-педагогічна профілактика проституції неповнолітніх у школах-інтернатах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2018. 24 с.
32. Лехолетова М., Карпенко О., Спіріна Т., Швед О. Вплив соціальних медіа на формування у підлітків відповідального ставлення до здоров'я. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 4. С. 52–61.
33. Мельник Л. П. Насильство над дітьми як соціально-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 22(2). С. 135–143.
34. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї /уклад.: Г. Ю. Мустафаєв, І. І. Довгаль. Київ, 2011. 192 с.

35. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : лист Міністерства освіти і науки від 18.05.2018 р. № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18>.

36. Моргай Л. А. Насильство в сім'ї як соціальна проблема. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.*: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 29–30 січн. 2021 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2021. С.77–80.

37. Насильство у сім'ї над дитиною : види, ознаки, наслідки, профілактика. URL: <https://alexus.com.ua/nasilstvo-u-sim%D1%97-nad-ditinoyu-vidi-oznaki-naslidki-profilaktika/#lwptoc2>.

38. Недвига, А. О. Кримінологічна характеристика насильства в сім'ї. Одеса, 2018. 109 с.

39. Онишко О. Б. Правовий, соціальний та історичний аспекти легалізації надання сексуальних послуг. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 4 (10). С. 101–108.

40. Орловський Б. М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 44–50.

41. Пархета В. І. Проблеми відповідальності за домашнє насильство. *Актуальні дослідження суспільних наук* : матеріали VI всеукр. наук. конф., м. Умань, 26 березн. 2020 р. Умань, 2020. С.72–76.

42. Петечел О. Ю. Запобігання та протидія домашньому насильству: окремі аспекти. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2021. № 56. С. 126–135.

43. Петрович В. С., Цюман Т. П. Попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми. *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми*. Київ, 2017. С. 191–239.

44. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. №2229-VIII. Голос України. 2018. 6 січн. (№ 4). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

45. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. №2789-III. Голос України. 2001. 20 грудн. (№ 242). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

46. Протопопов А. О., Савельєва Н. М. Проституція як соціально-педагогічна проблема: монографія / за заг. ред. Н. М. Савельєвої. Полтава : ПДПУ, 2008. 120 с.

47. Психологічне і соціальне благополуччя особистості та населення в умовах пандемії COVID-19: теорія і практика : зб. матеріалів наук.- практ. інтернет-конф., м. Одеса, 9 квіт. 2021 р. Одеса: ОНУ, 2021.

48. Раделицька І. І. Попередження сексуальної експлуатації дітей. *Наукові здобутки студентів Інституту людини*. Київ, 2016. №2(6). С. 1–11.

49. Ревть А. Особливості соціально-педагогічної роботи з профілактики насильства щодо дітей. *Молодь і ринок*. №1 (168), 2019. С. 33–36.

50. Резмер А. В. Сексуальне насильство над дітьми в сім'ях як соціальна проблема: причини та шляхи запобігання. URL :https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/39898/1/S_r_i_s_X_2020-208-210.pdf.

51. Романцова С. В. Форми проявів сексуального насильства щодо дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 55. Т. 2. С. 102–106.

52. Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту. URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/seksualne-nasyllia-v-ukraini-vid-usvidomlennia-do-zakhystu>.

53. Сексуальне насильство над дітьми – табу або проблема кожної 5-ї дитини – висновки експерта. URL: <http://bilozerska-school18.1gb.ua/2021/04/29>.

54. Сексуальне насильство над дітьми: причини, наслідки, профілактика : інформ.-метод. посіб. / авт.-упоряд.: Т. П. Цюман, Ю. М. Малієнко. Київ: ФОП Пономаренко Я. М. 2011. 76 с.

55. Спіріна Т. П. Формування мотивації до здорового способу життя у підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* : зб. наук. пр. / за ред. : В. С. Курило, С. Я. Харченко, С. В. Савченко. Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. С. 193–201.

56. Спіріна, Т., Петрович, В., Козачок, Р. (2025). До питання сексуальної освіти підлітків у закладах загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 192–197.

57. Устимчук В. П. Деякі шляхи розв’язання проблем під час розслідування сексуального насильства щодо дітей. *Захист дитини від насильства та жорстокого поводження: сучасні виклики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3 черв. 2021 р. Київ, 2021. С.157–161.

58. Федик О. В. Теоретичний аналіз реабілітаційної роботи психолога з дітьми, що постраждали від сексуального насильства. *Методологічні, теоретичні та практичні проблеми психологічної науки* : зб. статей учасників I міжнар. наук. інтернет-конф., м. Дрогобич, 17 квітн. 2019 р. Дрогобич : «Швидкодрук», 2019. С. 229–237.

59. Федоришин Г. Сексуальне насильство над дітьми у сім’ї як соціальна і психологічна проблема. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Херсон: «Видавничий дім «Гельветика»», 2017. № 8 (48). Ч. 2. С. 186–191.

60. Швед О. В., Спіріна Т. П. Роль міжнародних та українських неурядових організацій у протидії сексуальному насильству стосовно

дітей. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 144–151. URL:
<http://journals.vnu.volyn.ua>

Додаток А

Шановний учаснику опитування!

Просимо тебе взяти участь у дослідженні, спрямованому на виявлення стану обізнаності неповнолітніх щодо сексуального насильства над дітьми та форм і методів його запобігання. Опитування має анонімний характер і отримані дані будуть використані тільки в узагальненому вигляді. При роботі з анкетою відзначте той варіант відповіді, який імпонує тобі найбільше

1. Вкажи свій вік:
 - ☐ 12-13
 - ☐ 14-15
 - ☐ 16-17
2. Вкажи місце свого проживання:
 - ☐ місто
 - ☐ селище
 - ☐ село
3. Вкажи свою стать:
 - ☐ жіноча
 - ☐ чоловіча
4. Чи знаєш ти, що таке сексуальне насильство?
 - ☐ Так
 - ☐ Колись чув/чула про таке поняття, але точного визначення не знаю
 - ☐ Ні
 - ☐ Ніколи не стикався/стикалася з таким терміном
 - ☐ Важко сказати
5. Що таке, на твою думку, сексуальне насильство над дітьми?
 - ☐ Це фізичні дії, пов'язані із сексуальним контактом з дитиною.

- Це дії, які передбачають примушування дітей іншими дітьми або дорослими до статевого контакту.

- Це втягнення неповнолітньої особи до прямих або непрямих дій сексуального характеру з іншою особою, задля отримання задоволення чи іншої вигоди для останнього.

- Це використання дітей, як сексуального об'єкту задля матеріальної вигоди.

6. Наскільки актуальною є проблема сексуального насильства над дітьми в Україні?

- Дуже актуальна, через повномасштабне вторгнення окупантів на територію України

- Актуальна, як і завжди, адже проблема існує не один рік

- Не актуальна, тому що зараз є велика кількість інших більш серйозніших проблем

- Важко сказати

7. Як ти вважаєш, чому мало дітей признаються, що стали жертвами сексуального насильства?

- Тому що діти бояться осуду інших людей

- Тому що бояться зруйнувати сім'ю, якщо людина кривдник це член сім'ї

- Тому що не хочуть заново проживати всі ті емоції тому й закриваються від всіх і нікому нічого не говорять

- Тому що діти можуть до кінця не розуміти, що стали жертвами сексуального насильства

- Всі вищезазначені варіанти є правильними

8. Як ти вважаєш, чи є телефонні дзвінки із сексуальним підтекстом одним із видів сексуального насильства над дітьми?

- Так, тому що з неповнолітніми не слід говорити на сексуальні теми навіть по телефону

- Ні, тому що це тільки дзвінок без сексуального контакту
- Важко сказати, ніколи над цим не задумувався/задумувалася

9. Чи можна вважати, що добровільний статевий акт із неповнолітньою дитиною це не є прояв сексуального насильства над дітьми?

- Так, тому що якщо дитина вирішила вступити в статеві відносини з кимось добровільно, то це вже не може бути сексуальне насильство

- Ні, тому що сексуальним насильством вважаються будь-які дії, спрямовані на прямий чи непрямий контакт з неповнолітньою особою

- Важко сказати

10. Що потрібно віднести, до чинників зростання сексуального насильства над дітьми?

- ЗМІ, соціально-економічний рівень життя населення
- Велика кількість соціальних сиріт та високий рівень безробіття в країні

- Порушення психосексуального розвитку дитини, виховання дитини тільки матір'ю або батьком

- Розвиток інноваційних технологій, погіршення якості життя населення

11. Чи можна стверджувати, що однією з пріоритетних ознак сексуального насильства над дітьми є знання термінології та жаргону, зазвичай не властивих дітям відповідного віку?

- Так, тому що тільки при сексуальному насильстві, дитина могла дізнатися ту чи іншу термінологію чи лексикон

- Ні, тому що в сучасному суспільстві, діти можуть багато чого побачити чи прочитати в ЗМІ чи соціальних мережах

- Важко сказати

12. Яка, на твою думку, одна з основних причин поширення сексуального насильства над дітьми?

- Поширення алкоголізму та наркоманії в суспільстві
- Велика кількість соціальних сиріт та бездоглядних дітей
- Низький рівень обізнаності дітей щодо проявів сексуального насильства
- Відсутність ефективної законодавчої бази щодо забезпечення запобігання сексуального насильства над дітьми в державі

13. Чи знаєш ти, що існують різноманітні види сексуального насильства у цифровому середовищі?

- Так, у цифровому середовищі є такі явища, як секстинг, сексторшен та грумінг
- Ні, ніколи не чув/чула про сексуальне насильство в мережі Інтернет
- Важко сказати, щось таке чув/чула, але трактування не знаю

14. Що необхідно віднести до негативних наслідків сексуального насильства над дітьми?

- Культурний та моральний занепад нації
- Поширення проституції та торгівлі людьми
- Збільшення кількості сиріт
- Демографічну кризу

15. Чи може сексуальне насильство над дитиною вплинути на те, що вона в подальшому сама може здійснювати різні злочини сексуального характеру?

- Так, тому що після здійснення сексуального насильства в дитини виникає серйозна психологічна травма, яка може призвести і до такого наслідку
- Ні, тому що така дитина не захоче, щоб хтось іще відчував те, що він/вона вже відчув/-ла

- Важко сказати

16. Наскільки важливою умовою зменшення проявів сексуального насильства над дітьми є проведення профілактичної роботи з неповнолітніми?

- Дуже важливо, тому що діти повинні знати, що таке сексуальне насильство та як не стати жертвою сексуальної експлуатації
- Не важливо, тому що все одно якщо хтось захоче здійснити сексуальне насильство над дитиною, то ця особа це зробить
- Важко сказати

17. Як ти вважаєш, який метод профілактики сексуального насильства над дітьми є найбільш дієвим?

- Профілактичні програми та тренінги для неповнолітніх
- Соціальна реклама
- Профілактичні лекції
- Профілактичні бесіди

18. Куди потрібно звернутися, якщо став/стала жертвою або свідком сексуального насильства?

- Розповісти батькам
- Сказати для когось із вчителів або для класного керівника
- Зателефонувати в поліцію
- Звернутися за допомогою до організації «Ла-Страда Україна»
- Кожен із вищеперерахованих варіантів є правильним

19. Чи ти, особисто, знаєш людей, які стали жертвами сексуального насильства?

- Так, на жаль
- Ні, на щастя ніхто з моїх знайомих не стикався в своєму житті із проблемою сексуального насильства
- Не можу відповісти на це питання
- Важко сказати

20. Чи ти, особисто, зазнавав/зазнавала сексуального насильства?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Не можу відповісти на це питання
- ☐ Важко сказати

Додаток Б

Програма соціальної профілактики сексуального насильства над дітьми в умовах закладу загальної середньої освіти з використанням методу кейсів (case-study).

«Моє тіло: моя власність»

Тренінгове заняття 1. «Дерево насильства»

Мета: сформувати уміння розрізняти поняття «насильство», «домашнє насильство» та «сексуальне насильство», сформувати уміння визначати види сексуального насильства.

Завдання:

- ознайомити учасників зі змістом занять програми;
- познайомитись з учасниками, сприяти налагодженню позитивної атмосфери в групі;
- надати інформацію про різницю та особливості таких понять як: «насильство», «домашнє насильство», «сексуальне насильство»;
- сформувати уміння визначати види сексуального насильства.

Тривалість: 2 год.

Зміст

1. Привітання та вступ до програми

Мета: привітати учасників, розповісти про мету, завдання та структуру Програми, налаштувати на активну участь у занятті.

Час: 10 хв.

2. Вправа на знайомство «Здогадки»

Мета: познайомитися з учасниками, налагодити позитивну атмосферу у групі, сприяти тіснішій взаємодії між учасниками тренінгу.

Час: 10 хв.

3. Прийняття правил

Мета: ознайомити учасників із правилами роботи, прийняти правила та створити умови для ефективної взаємодії під час тренінгу.

Час: 10 хв.

4. Вправа «Експерти»

Мета: сформувати вміння розрізняти поняття насильство, домашнє насильство та сексуальне насильство.

Час: 30 хв.

5. Вправа «Дерево насильства»

Мета: сприяти дослідженню і вивченню видів сексуального насильства над дітьми.

Час: 35 хв.

6. Вправа «Будуємо шляхи до пізнання»

Мета: сприяти ознайомленню з видами сексуального насильства над дітьми в мережі Інтернет.

Час: 20 хв.

7. Підбиття підсумків

Мета: закріпити результат, досягнутий у ході заняття та сприяти позитивному завершенню заняття та згуртованості учасників.

Час: 15 хв.

Тренінгове заняття 2. «Здоров'я - як найбільша цінність»

Мета: сприяти формуванню в учасників ставлення до репродуктивного та сексуального здоров'я як цінності та розглянути ризики небезпечної сексуальної поведінки

Завдання:

- допомогти учасникам засвоїти інформацію щодо проявів сексуального насильства над дітьми;
- сприяти покращенню обізнаності щодо наслідків та впливу сексуального насильства та сексуальної експлуатації на життєдіяльність дитини
- сприяти формуванню в учасників ставлення до репродуктивного та сексуального здоров'я як цінності

Тривалість: 2 год.

Зміст

1. Привітання

Мета: привітати учасників тренінгового заняття, налагодити позитивну атмосферу в групі та налаштувати учасників на активну роботу.

Час: 5 хв.

2. Вправа на знайомство «Портрет»

Мета: продовжити знайомство, налагодити позитивну атмосферу в групі.

Час: 15 хв.

3. Рефлексія минулого заняття «Обговорення»

Мета: згадати події, які відбулися на минулому заняття, та виявити основні ключові моменти.

Час: 5 хв.

4. Повторення правил

Мета: нагадати учасникам про правила, яких слід дотримуватися під час занять.

Час: 5 хв.

5. Вправа «Мозковий штурм»

Мета: визначити рівень обізнаності учасниць щодо ризикованої статевої поведінки, актуалізувати тему заняття.

Час: 15 хв.

6. Вправа «Причина – наслідок»

Мета: закріпити інформацію про ризиковану статеву поведінку, її вплив та наслідки на життєдіяльність дитини та провести паралель про важливість уникнення такої поведінки.

Час: 25 хв.

7. Вправа «Людські цінності»

Мета: сприяти формуванню в учасників ставлення до репродуктивного та сексуального здоров'я як цінності.

Час: 20 хв.

8. Інформаційне повідомлення «Прояви сексуального насильства»

Мета: надати інформацію про прояви сексуального насильства над дітьми.

Час: 25 хв.

9. Підбиття підсумків.

Мета: закріпити результат, досягнутий у ході заняття та сприяти позитивному завершенню заняття та згуртованості учасників.

Час: 5 хв.

Тренінгове заняття 3. «Небезпека по всюди»

Мета: сприяти усвідомленню того, що існує небезпека сексуального насильства над дітьми не лише в реальному, але й у віртуальному світі; сформувати систему ціннісних установок щодо недопущення будь-якого виду сексуального насильства.

Завдання:

- сформувати високий рівень обізнаності, щодо віртуальних видів та проявів сексуального насильства над дітьми;
- довести, чому необхідно слідкувати за тим, з ким спілкуєшся в мережі Інтернет;
- сформувати свідомий підхід до безпечної поведінки в віртуальному світі.

Тривалість: 1,5 год.

Зміст

1. Привітання

Мета: привітати учасників тренінгового заняття, налагодити позитивну атмосферу в групі та налаштувати учасників на активну роботу.

Час: 5 хв.

2. Вправа на знайомство «Інтерв'ю»

Мета: продовжити знайомство, налагодити позитивну атмосферу в групі.

Час: 15 хв.

3. Рефлексія минулого заняття «Обговорення»

Мета: згадати події, які відбулися на минулому заняття, та виявити основні ключові моменти.

Час: 5 хв.

4. Повторення правил

Мета: нагадати учасникам про правила, яких слід дотримуватися під час занять.

Час: 5 хв.

5. Вправа «Віртуальне насильство»

Мета: засвоїти інформацію про сексуальне насильство над дітьми в мережі Інтернет.

Час: 20 хв.

6. Вправа «Друг чи не друг»

Мета: підвести групу до усвідомлення того, що потрібно слідкували за тим, з ким спілкуєшся в соціальних мережах, а також сформувати відповідальне ставлення до власного віртуального оточення.

Час: 30 хв.

7. Вправа «Сучасні методи спілкування в мережі»

Мета: сприяти усвідомленню необхідності безпечної поведінки не лише в реальному, але й у віртуальному світі.

Час: 15 хв.

8. Підбиття підсумків

Мета: закріпити результат, досягнутий у ході заняття та сприяти позитивному завершенню заняття та згуртованості учасників.

Час: 5 хв.

Тренінгове заняття 4. «Усвідомленні рішення щодо кращого майбутнього»

Мета: надати інформацію та закріпити навички свідомого прийняття рішення щодо збереження власної безпеки в реальному та віртуальному світі; підбиття підсумків програми.

Завдання:

- ознайомити учасників з формами і методами профілактики сексуального насильства над дітьми;
- сприяти формуванню бажання безпечної поведінки;
- відпрацювати навички прийняття усвідомлених рішень;
- підбити підсумки програми.

Тривалість: 2 год.

Зміст

1. Привітання

Мета: привітати учасників тренінгового заняття, налагодити позитивну атмосферу в групі та налаштувати учасників на активну роботу.

Час: 5 хв.

2. Вправа на знайомство «На моїй футболці написано...»

Мета: продовжити знайомство, налагодити позитивну атмосферу в групі.

Час: 15 хв.

3. Рефлексія минулого заняття «Обговорення»

Мета: згадати події, які відбулися на минулому заняття, та виявити основні ключові моменти.

Час: 5 хв.

4. Повторення правил

Мета: нагадати учасникам про правила, яких слід дотримуватися під час занять.

Час: 5 хв.

5. Вправа «Прийняття рішення – особиста відповідальність»

Мета: надати інформацію та закріпити навички свідомого прийняття рішення щодо збереження власної безпеки в реальному та віртуальному світі;

Час: 20 хв.

6. Вправа «Поважай моє «Ні»

Мета: закріпити інформацію та сформувати навички відповідальної поведінки.

Час: 30 хв.

7. Рольова гра «Як сказати «Ні»

Мета: формування навичок відповідального ставлення до власної безпечної поведінки.

Час: 30 хв.

8. Підбиття підсумків програми.

Мета: закріпити результат, досягнутий у ході заняття та сприяти позитивному завершенню заняття та згуртованості учасників.

Час: 10 хв.

Збірка кейсів до програми «Моє тіло: моя власність»

«Невигадані історії»

Історія 1

Людмилі 17 років. Дівчина з 12 років страждає від домагань свого вітчима. Вона не один раз намагалася розповісти про це своїй мамі, але та не вірить доньці, вважаючи, що дівчинка все вигадує про вітчима, який є дуже порядною людиною та уважним чоловіком. Людмила погоджується, що на людях він, дійсно, поводить себе як ідеальний чоловік. Але коли вітчим залишається з дівчиною наодинці, то починає приставати до неї,

намагається торкатися її інтимних частин тіла і пропонує секс. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію).

Запитання:

1. Що необхідно зробити дівчині в випадку, коли навіть мама їй не вірить?
2. Куди звернутися Людмилі для того, щоб позбутися проявів сексуального насильства від вітчима?
3. Як Ви вважаєте, наскільки сильно Людмила зазнала психологічної травми та які наслідки можуть бути від сексуального насильства для неї в майбутньому?

Історія 2

До десятого класу прийшла новенька дівчина. На перший погляд, досить упевнена у собі. Але новачкам завжди нелегко здобувати авторитет у новому класі, тим більше, що там зазвичай уже є свої авторитети. Так сталося, що такою авторитетною особистістю для однокласників був хлопець нарцисичного характеру. Він мав неабияку вагу серед однолітків, зокрема у групі в чаті, де почав пліткувати про те, що мав з новенькою сексуальний зв'язок. Група схвалила вчинки хлопця, почавши жартувати на цю тему. Це проявлялося будь-де: як під час уроків, так і на перервах. А щирі виправдовування дівчини тільки ще більше розпалювали бажання однокласників зайвий раз посміятися та познущатися з неї. Дійшло до групової ізоляції – дівчина уникає будь-яких контактів з однолітками, сторониться їх, навіть обідає окремо, аби не провокувати жарти на свою адресу. (Зі звернень на Національну дитячу «гарячу» лінію)

Запитання:

1. Що необхідно зробити дівчині в випадку групової ізоляції?
2. Як Ви вважаєте, чому сталася така ситуація у житті дівчини?
3. Як називається проблема з якою стикнулася дівчина?

Історія 3

Віці 14 років. Її мама вийшла заміж вдруге. Минуло небагато часу, а поведінка дівчини помітно змінилась – Віка ставала все більш мовчазною та закритою для подруг. Нарешті вона зважилася поділитися з подружкою тим, що не давало їй спокою. Виявляється, новий чоловік мами проявляє до неї зацікавлення. Вітчим часто телефонує дівчинці, розповідає, яка вона сексуальна, що її груди його приваблюють, і він мріє про секс з нею, за який готовий купити їй будь-що, навіть найдорожчий мобільний телефон. Віка, налякана поведінкою вітчима, розповіла мамі про те, що відбувається. Але та не повірила дочці, давши їй ляпаса та звинувативши малу начебто у заздрості та у ревнощах до її жіночого щастя. Такого від рідної людини Віка не очікувала... Після цього вона вирішила розповісти про ситуацію класній керівниці, з якою в неї склалися довірливі стосунки.

Запитання:

1. Що необхідно зробити дівчині в випадку, коли навіть мама їй не вірить і навіть застосовує прояви фізичного насильства?
2. Куди звернутися Віці для того, щоб позбутися проявів сексуального насильства від нового чоловіка її матері?
3. Як Ви вважаєте чи може такий непрямий прояв сексуального насильства перейти в фізичний контакт та пряме сексуальне насильство?
4. Як Ви вважаєте, що може зробити класний керівник та чи зможе вона допомогти?

Історія 4

Тетяні 16 років і вона вперше почала зустрічатися з хлопцем, своїм однолітками. Спочатку все було дуже класно: квіти, подарунки, розмови до ночі по телефону. Однак з часом хлопець почав більш холодно відноситися до своєї дівчини Тетяни. Одного разу він запропонував їй,

скинути для нього своє оголене фото, обґрунтовуючи це тим, що він давно вже її не бачив. Дівчина довго не погоджувалася, однак хлопець почав наполягати і казати, що розійтися з нею якщо вона не може надіслати йому одне лише фото. І Тетяна погодила. Потім він вимагав ще і ще фото і хоча дівчина і не хотіла йому їх відправляти, однак кожного разу, коли вона відправлялася він погрожував їй руйнуванням стосунків.

Запитання:

1. Чи правильно зробила Тетяна, коли почала надсилати для хлопця свої оголені фото?
2. Як тепер вчинити дівчині, щоб хлопець після руйнування стосунків не вирішив опублікувати десь фотографії такого характеру?
3. Хто може допомогти Тетяні вийти з такої ситуації?

Історія 5

Оленці 12 років. Батьки нещодавно подарували їй новенький телефон і тепер вона має змогу багато часу проводити в соціальних мережах та спілкуватися з іншими людьми. По своїй необізнаності, дівчинка виклала свій номер телефону в одну з соціальних мереж. Пройшов деякий час і до дівчинки почав телефонувати незнайомець. Він говорив, що вона дуже гарна і що йому приємно з нею спілкуватися. Однак з часом його спілкування почало змінюватися. Він почав говорити різні непристойні речі для дівчинки, використовував фрази з сексуальним підтекстом, пропонував зустрітися. Тепер дівчинка боїться, що той незнайомець за нею слідкує і перестала виходити з дому.

Запитання:

1. Що в такому випадку потрібно зробити Оленці та кому розповісти про це?
2. Чи є дана історія одним із прикладів сексуального насильства?

3. Чи може Оленка потенційно стати жертвою прямого сексуального насильства з боку незнайомця?